Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 278 (9655) | 1974 чылдың ноябрь 28, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртэ 2 кеп.

Эш Л. И. Брежнев биле эш Ю. Цеденбалдың найыралдыг ужуражышкыны

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежнев биле МАРН ТК-ның Бирги секретары, МАР-ның Улустуң Улуг Хурал Президиумунуң Даргазы эш Ю. Цеденбалдың ужуражышкыны ноябрь 27-де болган.

Эштер Л. И. Брежнев биле Ю. Цеденбал коммунистиг болгаш социалистиг тургузуушкунну, делегейниң коммунистиг шимчээшкинин, делегей байдалының хөй-хөй айтырыгларының талазы-биле санал-оналын солушкан.

Ужуражышкын чүректиң ханызындан найыралдыг болгаш чугаалашкан айтырыгларның талазы-биле чаңгыс аай бодалдарлыг эрткен.

СОЦИАЛИЗМНИҢ, НАЙЫРАЛДЫҢ БОЛГАШ ТАЙБЫҢНЫҢ ОРУУ-БИЛЕ

Улан-Баторга байырлыг хурал

УЛАН-БАТОР, ноябрь 26. (СЭТА-ның тускай корр.). Чазак чериниң бажыңынга бөгүн МАРН-ның III съездизиниң болгаш Моол Арат Республиканы чарлааның 50 чылынга холбаштыр Моолдуң Араттың Революстуг намының Төп Комитединиң болгаш МАР-ның Улустуң Улуг хуралының байырлыг хуралы болган.

Зал байырлалдыы-биле шиметтинген. Залдың дөрү — сценаның ак-көк пөзүнде — МАР-ның сүлде демдээ. Ооң чанында кызыл пөсте 1924 — 1974 дээн ийи сан. Долгандыр хаажылаан чечектер ортузунда — В. И. Лениниң болгаш Д. Сухэ-Баторнуң скульптура портреттери.

Ында МАРН ТК-ның кежигүннери болгаш кежигүнүнге кандидаттар, Улустуң Улуг хуралының депутаттары, чазак кежигүннери, партияның болгаш революстуг демиселдиң хоочун кижилери, Моолдуң Улусчу шериниң дайынчылары, хөй-нийти организацияларының төлээлекчилери, Моолдуң күш-ажылының мурнакчылары, эртемниң болгаш культуразының ажылдакчылары, совет тускай эртемниглер чыылган.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневти, МАРН ТК-ның Бирги секретары, МАР-ның Улустуң Улуг хуралының Президиумунуң Даргазы Ю. Цеденбалды залда чыылганнар бут кырынга туруп келгеш, диңмиттиг, үр адыш часкаашкыны-биле, «Ура!», «Найырал!» деп кыйгылар-биле уткааннар.

Оларның-биле кады президиумда олуттарны МАРН ТК-ның Политбюро кежигүнү, МАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ж. Батмунх, Моолдуң партиязының болгаш күрүнезиниң өске-даа көскү ажылдакчылары, совет партия-чазак делегациязының кежигүннери — СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри А. А. Громыко, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, Казахстанның Компартиязының ТК-зының бирги секретары Д. А. Кунаев, СЭКП ТК-ның кежигүнү, Киргизияның Компартиязының ТК-зының бирги секретары Т. У. Усубалиев, СЭКП ТК-ның кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы И. Т. Новиков, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы И. В. Архипов, СЭКП ТК-ның кежигүнү, СЭКП-ниң Иркутск обкомунуң бирги секретары Н. В. Банников, СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң МАР-да элчини А. И. Смирнов олар ээлепкен. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының дузалакчылары: СЭКП ТК-ның кежигүнү К. В. Русаков, Төп ревизия комиссиязының кежигүнү А. М. Александров база ында. Президиумда СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединиң Даргазы В. П. Рубен баштаан совет хөй-ниитиниң делегациязы база бар.

Улан-Баторда томуйлаттырган дипломаттыг төлээ черлериниң баштыңнары, моол болгаш даштыкы журналистер хуралга олурушкан.

Моол Арат Республиканың күрүне гимнизин күүсеткен.

«Чартык чүс чылда социализмниң оруу-биле» деп илеткелди олурушкаңнарга изиг-биле уткуткан Ю. Цеденбал кылган.

• • •

Эш Ю. ЦЕДЕНБАЛДЫҢ илеткели

Моолдуң республика болганындан бээр чартык чүс чыл ооң ол дээрге бүгү моол улустуң кайгамчыктыг юбилейи, ооң кызымак демиселиниң болгаш маадырлыг күш-ажылының байырлалы, моол болгаш совет улустарның, социалистиг дем каттыштырылга чурттарының улустарының бузулбас найыралының байырлалы болур деп, эш Ю. Цеденбал чугаалаан.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, моол улустуң улуг болгаш шынчы өңнүү эш Леонид Ильич Брежневке баштаткан совет партия-чазак делегациязы бистиң аравыста олуржуп турарынга кызыгаар чок өөрүп турар бис. Ол чорук бистиң байырлалывысты улам-на өөрүнчүг, байырланчыг болдуруп турар.

Совет партия-чазак делегациязының баштыңы, СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң шылгаттынган удуртукчузу, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң шылгараңгай ажылдакчызы, тайбың болгаш улустарның айыыл чок чоруун быжыглаар дээш мөгег-шылаг чок демиселчи, шынчы болгаш быжыг туруштуг марксисчи-ленинчи эргим эш Леонид Ильич Брежневке намның Төп Комитединиң болгаш МАР-ның чазааның мурнундан, бо залда чыглып келгеннерниң болгаш бистиң чуртувустуң бүгү ажылчы чоннарының мурнундан чүректиң ханызындан байыр чедирерин меңээ чөпшээреп көрүңер.

МАР-да чедип келген совет партия-чазак делегациязының кежигүннеринге база ол ышкаш совет хөй-нийти делегациязынга эш Ю. Цеденбал изиг байыр чедирген.

Советтер чуртунуң төлээлекчилерниң мурнунге Лениниң улуг партиязы — СЭКП-ге, Совет чазакка болгаш Совет Эвилелиниң акы-дуңма улустарынга чалбыштыг байырывысты чедирип база коммунистиг ниитилел тургузуушкунунга, тайбың болгаш делегейниң айыыл чок чоруу дээш демиселге чаа-чаа улуг чедиишкиннерлиг болзун деп эң эки күзелдеривисти илередип тур бис деп Ю. Цеденбал онзалап демдеглээн.

Бистиң юбилейлиг байырлалывыска совет партия-чазак делегациязының база СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң бодунуң киржип турары болза, моол болгаш совет улустарның ленинчи найыралының, МАРН биле СЭКП-ниң, МАР биле Совет Эвилелиниң чаңгыс эвилиң болгаш акы-дуңмалышкы чоруунуң чаа илерээшкини болуп турар. Сеткил-сагышты доюлдуруп турар бо төөгүлүг болуушкун моол-совет харылзааларның төөгүзүнге алдын арып болуп кирер. Бо болуушкун бистиң чурттарывыстың аразында бүгү талалыг кады ажылдажылганы улам ыңай хөгжүдеринич болгаш ханыладырының, бүгү социалистиг дем каттыштырылганың чаңгыс эвин быжыглаарының, тайбыңны болгаш улустар аразында найыралды быжыктырарының херээнге улуг салышкын болур.

Моолдуң араттың революциязының төөгүзүнге 1924 чылдың августа болган МАРН-ның III съездизи тускай онза турушту ээлеп турар. Ол съездиниң кайгамчык улуг төөгүлүг ужур-дузазы болза, ол марксисчи-ленинчи өөредигге үндезилээш, моол улустуң социал дептилгезиниң чиңгине перспективазын тодаратканы, хөгжүлдениң капиталистиг чадазын ооп эрткеш, феодализмден социализмче шилчилгениң оруу-биле Моолдуң хөгжүлдезинче угланышкынны шилип алганы болур деп илеткелчи оон ыңай уламчылаан.

Моолдуң күш-ажылчы араттары биле Совет Эвилелиниң ажылчын аңгызының аразында эвилелди болгаш найыралды тургузарының база хөгжүдериниң херээнге харылзааны холбаштырып, быжыктырып турар чүүл болза, боттарының ажыл-чорудулгазынга марксисчи-ленинчи өөредигни удуртулга болдуруп турар Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы биле Моолдуң Араттың революстуг намы болган деп, илеткелчи демдеглээн.

Моол болгаш совет улустарның эвилелиниң болгаш найыралының быжыглышкыны чокка, күш-ажылчы моол улуска социализмниң баштайгы чуртунуң бүгү талалыг деткимчези болгаш дузазы чокка Моолдуң Араттың революциязының тиилелгези-даа, ооң улам ыңай хөгжүлдезиниң чедиишкиннери-даа болдунмас дээрзин, ол ышкаш социализмниң болгаш улустарның национал-хосталгалыг демиселиниң күштерниң аразында эвилелди быжыглаары делегейге кайгамчык улуг ужур-дузалыын болгаш амгы үеде-даа улуг ужур-дузалыг болуп турар дээрзин бистиң дуржулгавыс көргүскен. 1969 чылдагы коммунистиг болгаш ажылчын партияларның делегей чөвүлел хуралы «Социалистиг системаның, ажылчын болгаш национал-хосталгалыг шимчээшкинниң аразында эвилелди быжыглаары антиимпериалистиг демиселдиң перспективаларынга бирги черге-ниң ужур-дузалыг» деп онзалап демдеглээп болгай.

Моол Арат Республиканы чарлааны база ооң баштайгы конституциязын хүлээп алганы феодализмден социализмче шилчилге үезиниң нарын болгаш хөй янзы сорулгаларын шиитпирлээриниң оруунга эң улуг болуушкун болган деп, илеткелчи оон ыңай уламчылаан.

Ол шилчилге үезинде революция улустуң экономиказ, политика болгаш культура талазы-биле чүс-чүс чылда чыдып калган хожудаңгай чоруун узуткаар, капитализмни ооп эрткеш, социализмче чоорту шилчииринин баштайгы белеткелдерин кылыр хемчеглерни базым бүрүзүн дараалаштыр чоорту ап чорудуп келген деп Ю. Цеденбал онзалап демдеглээн.

Совет Эвилелиниң шиитпирлиг ролюнуң ачызында гитлерчи фашизмни болгаш япон милитаризмни чылча шапканы, чаа улус-демократтыг күрүнелерниң тывылганы МАР-га социализмни тудуп тургузарынга таарымчалыг делегей байдалдарын хандырган деп илеткелчи чугаалаан. Ол таарымчалыг байдалдарны ажыглааш, МАР 1948 чылдан эгелеп улус ажыл-агыйын болгаш культураны хөгжүдеринче кирген. Үлетпүрнүң ынчаардагы адырларын улам ыңай хөгжүдериниң база чаа адырларны тургузарының үндезининге үлетпүр продукциязын бүдүрери чайгылыш чок өзүп турган. 1960 чылда үлетпүрнүң ниити продукциязы 1940 чылга деңнээрге, 5,4 катап көвүдээн.

Хуу арат ажыл-агыйларның социалистиг кооперастаашкынының доосканы-биле кады мурнундагы бүгү экономиктиг хевирлер узуткаттынган, чуртка чаңгыс аай социалистиг экономиканы тургузары хандыртынган.

60 чылдарның эгезинден бээр МАР бодунуң хөгжүлдезиниң чаа үе-чадазынче — социалистиг ниитилелди тудуп тургузарын доозарының үе-чадазынче шилчээн. Ол үениң кол утказы, шынары болза, социализмниң материал-техниктиг баазазын тургузарының чорудулгазын бүгү талазы-биле хөгжүдери болгаш доозары болур. Эң чугула сорулга болза, экономиканың индустриал-аграрлыг хевирин тургузары, МАР-ны индустриал-аграрлыг чурт кылдыр хуулдурары боор турар.

Моол улус бодунуң партиязының удуртулгазы-биле, Совет Эвилелиниң болгаш өске-даа акы-дуңма социалистиг чурттарның интернационалчы дузазы-биле ук сорулганы шиитпирлээринге эң чугула чедиишкиннерни чайгылыш чок чедип ап турар. Сөөлгү үш беш чылдарның дургузунда социалистиг үлетпүрнүң электроэнергетика, даг-руда, металл болбаазырадыр, тудуг материалы кылыр, ыяш болбаазырадыр, аъгы эттээр, идик, пөс таавы кылыр, эът-сүт бүдүрер, далган дээрбедээр болгаш өске-даа адырларының шапкын хөгжүлдези ол дугайын херечилеп турар. Үлетпүрнүң кол бүдүрүлге фондулары 1961—1973 чылдарда 4,7 катап, а үлетпүр бүдүрүлгезиниң кижи бүрүзүнге онаалтыр хемчээли — 2,4 катап көвүдээн. Бо беш чылдың баштайгы үш чылында үлетпүрнүң ниити продукциязы перспективтиг планда көрдүнген 29,9 хуунуң орнунга 33,6 хуута өскен. Транспорттуң бүгү хевирлериниң кол бүдүрүлге фондулары 1973 чылда, 1940 чылга деңнээрге, 35,7 катап көвүдээн.

Ажылчын аңгының сан составы өзүп, бистиң ниитилелдиң кол ниитилел-политиктиг күжү болур ооң ролю болгаш ужур-дузазы бедип турар деп эш Ю. Цеденбал чугаалаан.

Илеткелчи оон ыңай көдээ ажыл-агыйның материал-техниктиг баазазын быжыглаар талазы-биле партияның болгаш чазактың сөөлгү он чыл дургузунда чорудуп келген канчаар-даа аажок улуг ажылынга доктааган.

Чоннуң угаан-бодал амыдыралынга үндезин чаартылгаларны кылган, чурттуң культурлуг овур-хевирин, кижилерниң амыдыралын болгаш үзел-бодалын шуут өскерткен культура революциязын боттандырар талазы-биле Моолга улусчу эрге-чагырганың чылдарында улуг ажыл чоруттунганын илеткелчи демдеглээн. Амгы үеде 10.000 кижи бүрүзүнге ниити-билиг школаларының 2158 өөреникчилери, дээди өөредилге черлериниң болгаш техникумнарның 157 студентилери онаажып турар. Ам республиканың чурттакчы чонунуң дөрт кижи бүрүзүнүң бирээзи кандыг-бир өөредилге черинде өөренип турар. Ол көргүзүглер талазы-биле МАР дыка хөй сайзыраңгай капиталистиг чурттарны ажып эрткен.

Моолдуң феодализмден социализмге төөгүлүг шилчиишкининиң чедиишкиниг боттанышкыны болгаш социалистиг тургузуушкунну доозарының оруунга ооң улам ыңайгы хөгжүлдези социализмниң эң баштайгы чурту — улуг Совет Эвилели-биле акы-дуңма найыралды болгаш бүгү талалыг дем каттыштырылгазын быжыглааның ачызында болдунар аргалыг болган деп, эш Ю. Цеденбал онзалап демдеглээн. Совет Эвилели экономика, культура, эртем-техника талазынга болгаш дем каттыштырылгазының өске-даа хевирлеринге бистиң чуртувуска кезээде-ле эң ажыктыг байдалдарны тывсып берип келген, ол болза улуг индустриалдыг күрүне биле бичии күрүнениң аразында деңэргелиг акы-дуңма харылзааларның ёзулуг үлегер-чижээ боор турар.

МАР-га социалистиг ниитилелди тургузарынга, моол улустуң чаагай чоруун бедидеринге үргүлчүнүң ёзулуг акы-дуңма дузазы болгаш деткимчези дээш улуг ленинчи партияга, Совет чазакка болгаш маадырлыг бүгү совет улуска ханызы-биле өөрүп четтиргенин МАРН Төп Комитединиң, МАР-ның чазааның болгаш бүгү ажылчы чоннарының мурнуундан эш Ю. Цеденбал илереткен.

Эш Л. И. Брежнев баштаан совет партия-чазак делегациязының МАР-га албан ёзузу-биле найыралдыг аян-чоруунуң үезинде 1966 чылда МАР биле ССРЭ-ниң аразында найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузалажыр дугайында керээге ат салганындан эгелээш моол-совет харылзаалар бодунуң хөгжүлдезиниң шыпар талазы-биле чаа чадазынче шилчээнин бис сеткил ханышкын-биле демдеглеп турар бис деп илеткелчи онзалап шыйган.

Моолдуң күш-ажылчы чону моол-совет найыралдың, социализмниң өске-даа чурттарының улустары-биле найыралдың болгаш акы-дуңмалышкы ёзуунуң ыдыктыг тугунга кызыгаар чок шынчы боор келген болгаш ындыг боор артар-даа деп, эш Ю. Цеденбал чугаалаан. Социалистиг чурттарның чаңгыс эвин чайгылыш чок быжыглаарын, политика, экономика, эртем-техника болгаш культура дээш өске-даа адырларга оларның-биле сырый дем каттыштырылгазын калбартырын болгаш ханыладырын бис бодувустуң интернационалчы хүлээлгевис деп көрүп турар бис.

МАР-га социалистиг тургузуушкунну доозар талазы-биле партияның программылыг сорулгаларын чедиишкиниг боттандырары, МАР-ның экономиктиг деңнелдерин өске-даа акы-дуңма чурттар-биле деңкылдыр хөгжүдери өске социалистиг чурттар-биле, хамыктың мурнунда Совет Эвилели-биле бистиң чурттуң аразында улам улуг экономиктиг чоокшулажылышкынның болгаш политиктиг сырый каттыжылышкынның оруктарынга, ук чурттар-биле ажыл-агый харылзааларын бүгү хемчег-биле калбартырының болгаш ханыладырының оруктарынга болдунуп болур деп бистиң партия санап турар.

Социализм, демократия, дептилге күштери бөгүн кажангызындан-даа артык быжыккан, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкини хүрээлеңнери улам сырый каттышкан, делегей хөгжүлдезинге шиитпирлиг салдар чедирип турар делегейниң социалистиг дем каттыштырылгазының күчүзү хемчээл чок улгаткан. Аңаа коммунистерниң ленинчи партиязы — СЭКП болгаш чырыткылыг келир үеже кижи төрелгетенге бүзүрелдиг орук ээп берип, тайбың биле социализм херээниң тиилелгези дээш эчис сорулгалыг, шудургу демиселди ам чартык чүс чыл дургузунда чорудуп келген Советтерниң өндүр улуг чурту кезээде кол рольдуг боор келген болгаш боор-даа турар. Делегей социализмниң чаңгыс эвин болгаш күчүзүн улам ыңай быжыглаарынга, тайбың биле делегейниң айыыл чок чоруун быжыктырарынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, «Улустар аразынга тайбынны быжыглаары дээш» делегейниң Ленинчи шаңналының лауреады эш Леонид Ильич Брежнев бодунуң хуузунда кайгамчык улуг ачы-хавыялыг.

МАР биле Совет Эвилелиниң аразында марксисчи-ленинчи партияларывыстың аразында акы-дуңма найыралдың, үре-түңнелдиг бүгү талалыг кады ажылдажылганың, улам өзүп, быжыгып турары Леонид Ильич Брежневтиң ады-биле холбаалыг.

Моол улустуң социалистиг чаалап алышкыннарын камгалап, делгереңгейжидериниң, СЭКП биле МАР-ның аразында, ССРЭ биле МАР-ның аразында акы-дуңма найырал харылзааларын быжыглаарының херээнге, социалистиг дем каттыштырылгазының чурттарын, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң улам сырый каттыштырарының, тайбыңны, бүгү-ниити айыыл чок чорукту быжыктырарының херээнге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң шылгараңгай ачы-хавыязын бедии-биле үнелээш, МАР-ның Улустуң Улуг Хурал Президиумунуң Леонид Ильич Брежневке «Моол Арат Республиканың Хүндүлүг хамаатызы» деп бедик атты тывсыр, ооң-биле катай аңаа «МАР-ның Хүндүлүг хамаатызының Алдын Сылдызын» хүлээдип бээр шиитпир үндүргенин бо бедик индирдеп дыңнадыры меңээ өөрүнчүг-дүр деп, эш Ю. Цеденбал демдеглээн.

Л. И. Брежневке «Моол Арат Республиканың Хүндүлүг хамаатызы» атты тывысканывыс-биле бодунуң шынчы өңнүү — маадыр совет улуска, ооң ленинчи партиязынга болгаш Совет чазакка моол улустуң шынап-ла ынак, хүндүткелдиг сагыш-сеткилин илергейлеп тур бис. Улустарывыс биле чурттарывыстың бузулбас найыралдыг, акы-дуңма эвилелдиг, быжыгып турар харылзааларының илерели, планетавыстың бүгү кижилериниң аас-кежиин, чаагай чоруу дээш Силерниң чаагай үре-түңнелдиг ажыл-чорудулгаңарга МАР-ның бүгү ажылчы чоннарының өөрүп четтиргениниң илерели база ол болгай, эргим Леонид Ильич деп, Ю. Цеденбал чугаалаан.

Узун назылап, кадың-кадык чурттаарыңарны болгаш социа-

(Уланчызы 2-ги арында).

УЛАН-БАТОР. Ноябрь 26. **МАРН-ның III съездизиниң Моол Арат Республиканы чарлааның 50 чыл оюнга тураскааткан МАРН ТК-ның, МАР-ның Улустуң Улуг хуралының байырлыг хуралы.** (Үстүнде чурукта: президиумда).

Адаанда чурукта: СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежневке «МАР-ның Хүндүлүг хамаатызының» Алдын Сылдызын тывысканынга таварыштыр МАРН ТК-ның Бирги секретары, МАР-ның Улустуң Улуг Хурал Президиумунуң Даргазы Ю. Цеденбалдың байыр чедирип турары. (Чуруктарны фототелеграф дамчыштыр хүлээп алган)

ССРЭ биле МАР-ның аразында дугуржулгага ат салган

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Чазак бажыңынга ноябрь 27-де Совет Эвилели биле МАР-ның аразында экономиктиг кады ажылдажылганы улам калбартырынга холбашкан айтырыгларның талазы-биле дугуржулгага ат салган.

Совет партия-чазак делегациязының кежигүнү, СЭКП ТК-ның кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы И. Т. Новиков биле МАРН ТК-ның Политбюро кежигүнү, МАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы Д. Майдар дугуржулгага ат салган.

Ат салып турда аңаа турганнар:

Совет таладан — СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежнев баштаан совет партия-чазак делегациязының кежигүннери;

Моол таладан — МАРН ТК-ның Бирги секретары, Улустуң Улуг Хурал Президиумунуң Даргазы Ю. Цеденбал, МАРН ТК-ның Политбюро кежигүннери болгаш кежигүнүнге кандидаттар, Улустуң Улуг хуралының депутаттары, чазак кежигүннери, өске-даа албан кижилери.

БАЙЫРЛАЛДА ХҮЛЭЭП АЛЫШКЫН

УЛАН-БАТОР. МАРН-ның III съездизиниң болгаш Моол Арат Республиканы чарлааның 50 чылын холбаштыр МАРН Төп Комитеди, МАР-ның Улустуң Улуг Хуралының Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлели бурунгу хүн байырлалдың хүлээп алышкынын тургускан.

Хүлээп алышкынга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежнев, совет партия-чазак делегациязының кежигүннери, МАРН ТК-ның Бирги секретары, МАР-ның Улустуң хуралының Президиумунуң Даргазы Ю. Цеденбал, МАРН ТК-ның Политбюро кежигүннери болгаш МАРН ТК-ның Политбюро кежигүннеринге кандидаттар, МАР-ның чазааның кежигүннери, Моолдуң партиязының болгаш күрүнезиниң өске-даа көскү ажылдакчылары, партияның болгаш революстуг демиселдиң хоочуннары, Моол улусчу армияның шериг начальниктери, күш-ажылдың мурнакчылары, эртемниң болгаш культураның ажылдакчылары, совет специалистер олурушкан.

Эштер Л. И. Брежнев биле Ю. Цеденбал найыралдың дашкаларын көдүрүп, чүве чугаалаан.

Хүлээп алышкын чүректиң ханызындан байдалга болуп эрткен.

ЧҮРЕКТИҢ ХАНЫЗЫНДАН АКЫ-ДУҢМАЛЫШКЫ БАЙДАЛГА

Моолдуң Араттың революстуг партиязының III съездизиниң 50 чылынга болгаш Моол Арат Республиканы чарлааның 50 чылынга холбаштыр МАР-ның ССРЭ-де элчини Х. Банзрагч бурунгу хүн хүлээп алышкын тургускан.

Хүлээп алышкынга совет таладан эштер К. Т. Мазуров, М. С. Соломенцев, В. И. Долгих, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчызы М. А. Яснов, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Л. В. Смирнов, ССРЭ-ниң Министрлери, СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң харысалгалыг ажылдакчылары, көскү шериг начальниктер, Совет-моол найырал ниитилелиниң, өске-даа хөй-ниити организацияларының удуртукчулары чораан.

МАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, МАР-ның парламент бөлүүнүң даргазы, Моол-совет найырал ниитилелиниң Төп чөвүлелиниң даргазының оралакчызы Д. Цэвэгмид баштадыр тайбыңның болгаш найыралдың моол организациялар федерациязының болгаш Моол-совет найырал ниитилелиниң делегациязы хүлээп алышкынга келген.

Даштыкы күрүнелерниң Совет Эвилелинде дипломаттыг төлээ черлериниң баштыңнары залчылар аразынга турган.

Хүлээп алышкын чүректиң ханызындан акы-дуңма найыралдың байдалынга эрткен.

А. Н. КОСЫГИН ЛИПЕЦКИГЕ ЧОРААН

ЛИПЕЦК. СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы эш А. Н. Косыгин Новолипецкиниң металлургия заводунуң болгаш «Главлипецкстройнуң» удуртукчулары-биле Липецкиге чоруп тура чөвүлел хурал эрттирген. Ийиги кислород-конвертор цегин бо чылдың декабрьда ажыглалга кирери-биле болгаш заводту улам ыңай калбартып, хөгжүдери-биле холбаалыг тодаргай айтырыгларны чугаалашкан. Тудугнуң шынарын бедидеринче, металлургтарның ажылдаарынга эң таарымчалыг байдалдарны тургузарынче онза кичээнгейни салган.

Цехти хуусаа бетинде — декабрьның баштайгы чартыында ажыглалга кирерин тудугжулар болгаш металлургтар бүзүредип чугаалааннар.

Новолипецк заводунуң Культура бажыңынга тудугжуларның, металлургтарның болгаш областың партия, ажыл-агый активиниң хуралы болган. Чылыг-биле уткуттурган А. Н. Косыгин, хуралга чүве чугаалаан. Иштики болгаш даштыкы политиканың талазынга партияның XXIV съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар талазы-биле СЭКП ТК-ның болгаш ооң Политбюрозунуң, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң шуут бодунуң аажок улуг ажыл-чорудулгазының дугайын ол чугаалаан. Чуртка үлетпүрнүң, көдээ ажыл-агыйның болгаш тудугнуң хөгжүдериниң кол айтырыгларынга А. Н. Косыгин доктаап, Липецк областың ажылчы чоннарының мурнунда турар сорулгаларга доктааган.

Эш А. Н. Косыгин бурунгу хүн Липецкиден Москваже ээп келген.

(СЭТА).

СОЦИАЛИЗМНИҢ, НАЙЫРАЛДЫҢ БОЛГАШ ТАЙБЫҢНЫҢ ОРУУ-БИЛЕ

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

лизм биле коммунизм херээниң тиилелгези дээш, чер кырынга быжыг тайбыңны тургузары дээш могаг чок, бүгү талалыг ажыл-чорудулгаңарга чаа-чаа улуг чедиишкиннерлиг болуруңарны чүректиң эң ханызындан йөрээп күзээрин чөпшээрееп көрүңер, эргим эш Брежнев.

Моол Арат Республика социал чаартылганың чартык чүс чыл оруун эрткеш, бүгү делегейге сурагжаан, тайбыңга ынак социалистиг күрүне болу берген. Делегей харылзааларының системазынга ол төлептиг черни ээлеп, делегейниң улустарынга үнеледип, хүндүледип турар.

Совет Эвилели-биле болгаш социализмниң өске-даа чурттары-биле чаңгыс эптиг, дем каттыштырып ажылдап турган, МАР ханызы-биле улусчу, аңгызының туружун барымдаалаан даштыкы политиканы чайгылыш чок чорудуп, Азияга база бүгү делегейге тайбыңның, айыыл чок чоруктуң херээн идепкейлиг камгалап турар деп, Ю. Цеденбал чугаалаан.

Делегейге күштер деңзигүүрүнүң социализмге ажыктыг өскерилгени, социалистиг дем каттыжылгага чурттарының тайбыңга ынак, идепкейлиг, чайгылыш чок политиказы, тайбың дээш оларның дугуржуглуг, алыс сорулгалыг күжениишкиннери делегей байдалын ниитизи-биле экижидеринче угландыр үндезини-биле өскертирип чедип ап болур боттуг арганы херек кырынга тургускан. Делегей байдалының дүшкүүрлүүн чавырылдырары бөгүн делегей хөгжүлдезиниң тодарадыкчы барымдаазы болу берген.

Бүгү-нити айыыл чок чорукту быжыглаарының болгаш улустарның тайбың дээш демиселин идепкейжидериниң эң чугула фактору СЭКП-ның XXIV съездизиниң айыткан боттуг тайбың программазы болу берген. Тайбың программазын чедиишкинниг боттандырып келгениниң ачызында социализм чурттарының каттышкан күжениишкиннери-биле Европага политиктиг байдалды экижидеринге, чер кырынга тайбыңның салым-чолунга хамааржылгалыг амгы үениң кол-кол айтырыгларын шиитпирлээринге улуг депшилге чедип алдынган.

Делегейге дүшкүүрлүг байдалды чавырылдырарын улам ханыладырының херээнге совет-америк харылзааларның экижип турары онза чугула ужур-дузалыг. Амгы үениң кол-кол айтырыгларын шиитпирлээри Совет Эвилели биле АКШ-тың аразында харылзааларның экижип турары онза чугула ужур-дузалыг. Амгы үениң кол-кол айтырыгларын шиитпирлээри Совет Эвилели биле АКШ-тың аразында харылзажылгаларның байдалындан улуг хамааржылгалыг деп чүве черле билдингир. Оларның политиказы болгаш алыр хемчеглери делегейниң бүгү байдалынга улуг салдарлыг. Совет-америк харылзааларны улам калбартырынга база бир чугула базым СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежнев биле АКШ-тың президентизи Дж. Фордтуң аразынга чоокта чаа Владивосток девискээринге ажыл-иш хуузунда эрттирген ужуражышкын болган. Ол ужуражышкынның түңнелдери база-ла ооң мурнунда дээди деңнелге эрткен совет-америк чугаалажышкыннарның түңнелдери дег, бүгү-нити тайбыңны быжыглаарынга, делегей байдалының дүшкүүрлүүн чавырылдырарынга, ядролуг дайын болу бээриниң айыылын кошкадырынга болгаш эндере чепсегленирин шеглээринге дуза чедирип турар деп, эш Ю. Цеденбал оон ыңай чугаалаан.

Маңаа холбаштыр бистер тайбың болгаш чер кырынга ыржым шөлээн чорук дээш ленинчи даштыкы политиканы боттандырып чорудар талазы-биле СЭКП ТК-ның, ооң Политбюрозунуң болгаш эш Леонид Ильич Брежневтиң бодунуң үре-түңнелдиг ажыл-чорудулгазын, шудургу, канчаар-даа аажок улуг күжениишкиннерин бүрүнү-биле деткип, ызы-биле чүүлдүгзүнүп турарывысты база катап илергейлеп тур бис.

Бо үениң делегей амыдыралының эң-не чугула айтырыгларының бирээзи болза, Азияга тайбыңны болгаш доктаамал турум чорукту хандырары болур. Моол Арат Республика Азияга ылаптыг тайбыңче чүткүп, дипке айыыл чок чоруктуң быжыг үндезинин салыр дээш демисежип турар.

Делегей аренаазында херек кырында боор турар өскерлиишкиннерни ап көөрге, чер бөмбүрзээниң бо кезээнде тайбыңның перспективазы дыка экижээн деп бадыткап болур. Кол чүүл болза, дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарының чорудулгазын ханыладып база нептередип, Азия күрүнелериниң аразынга бот-боттарын билчир чорукту болгаш бүзүрежилгени быжыглап, тайбың кожа-хелбээниң харылзааларын калбаа-биле хөгжүдүп турган, бүгү Азияда байдалды бүрүн чогумчудары, ону доктаамал турум тайбыңның болгаш кайы-кайызынга ажыктыг кады ажылдажылганың диви болдурары болур-дур. Күрүнелер аразында харылзаа-холбааның нииити демократтыг принциптеринге үндезилээш, коллективтиг айыыл чок чоруктуң системазын тургузарының талазы-биле Совет Эвилелиниң идип үндүрүп келген идеязы бо сорулгаларга эң-не долузу-биле дүгжүп турар. Коллективтиг айыыл чок чорук дээш демисел ам безин ук диптиң амыдыралында дээштиг фактор боор бар чыдар.

Коллективтиг айыыл чок чоруктуң системазын тургузарының идеязы бодунуң боттуг шынчызы-биле болгаш хаара тудуп турар айтырыгларының калбаа-биле Азияга быжыг тайбыңны доктаадып тургузарынга сонуургалдыг күрүне бүрүзүнүң инициативазынга делгемнин ажылдап турар болганы-биле улуг үнелиг. Сөөлгү чылдарда айыыл чок чоруктуң айтырыын нииити болгаш кезик-чамдыктап шиитпирлээринге хамаарыштыр янзы-бүрү идеялар тыптып келген, олар дыка хөй чүүлдерге совет идея-биле дүгжүп турар.

Кедизинде барып кайы-кайызынга тааржыр шиитпирлерни ажылдап кылыр сорулгалыг коллективтиг күжениишкиннерге болгаш дилеп тывышкыннарга идепкейлиг киржиринге Моол Арат Республика белен боор турар. Коллективтиг тайбыңны доктаадып тургузары чаңгыс угда бүдүреп кааптар чүүл эвес деп чүвени бис бүрүнү-биле билип турар бис. Ол чорук диптиң бүгү күрүнелериниң, делегейниң тайбыңга ынакшылдыг бүгү күштериниң шыдамык болгаш чүткүлдүг шудургу күжениишкиннерин негеп турар.

Бо талазы-биле бистер Азияга быжыг тайбыңны хандырары дээш демиселге Азияның улуг күрүнези боор Кыдат Улус Республиканың киржиринге байыр чедирер ийик бис. Дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарының чорудулгазынга, диптиң чурттарының аразынга бот-боттарын билчир болгаш бүзүрежир чорукту быжыглаарынга КУР-нуң болгаш өске-даа Азия күрүнелериниң идепкейлиг боттуг киржилгези хамыктың мурнунда тайбыңның херээнге, улустарның, ылаңгыя кижи төрелгетенниң чартыындан хөйү чурттап турар Азияда улустарның айыыл чок чоруунга ажыктыг болур ийик. Ындыг болзажок дайынның болгаш дүшкүүрлүг чоруктуң хөрлээлеп чыдар одагларын хевээр арттырарынче болгаш чидигледиреринче угланган Пекинниң политиказы болгаш практиктиг хөделиишкиннери тайбыңның болгаш улустар аразының айыыл чок чоруунуң эрге-ажыктарынга үндезини-биле чөрүшкек боор турар-дыр.

Марксизм-ленинизмден бүрүнү-биле чарлып чоруткан кыдат удуртулганың антисоциалистиг, чоңга удур угланыышкынның үндезининде улуг күрүнезирек шовинизм болгаш баштың болуксаар маңнайзырак чорук туруп турар. Тускай догуннаан хамаарышпас бүрүн эргелиг социалистиг моол күрүнеге хамаарыштыр Пекинниң экспансионисчи эзээргек политиказын бис шиитпирлиг буруу шаап турар бис.

Моол Арат Республика бодунуң мурнуу чүкте кожазы — Кыдат Улус Республика-биле харылзааларны чогумчудары дээш, улуг кыдат улус-биле найыралды болгаш кады ажылдажылганы катап тургузары дээш чайгылыш чок туржуп турар. Бистиң бо принципиалдыг туружувус МАРН-ның XVI съездизинге тодараттынган, ынчангаш ол туружу өскерлиш чок боор артып турар.

Бистиң партиявыс болгаш чазаавыс акы-дуңма социалистиг күрүнелерниң политиктиг, экономиктиг болгаш шериг кады ажылдажылгазын могаг чокка быжыглаар чорукту бодунуң эң чугула сорулгазы кылдыр көрүп турар. Бистер тайбыңның болгаш улустар аразында чавырлыышкынның дайзыннарының өжээнниг дамзениишкиннеринге хамаарыштыр бедик серемчилеливисти кадагалап камгалаар, антиимпериалистиг болгаш тайбыңга ынак бүгү күштерниң идегежип каттыжарынга бүгү хемчег-биле дузалаар ужурлуг бис.

Ленинниң алдарлыг партиязы — СЭКП-биле болгаш акы-дуңма өске-даа партиялар-биле кады бистиң партиявыс делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң чаңгыс эвин быжыглаары дээш, марксизм-ленинизмниң принципиалдыг үндезининге оларның хүрээлениин улам ыңай сырый каттыштырары дээш өскерлиш чок туржуп турар. Бистиң партиявыс марксисчи-ленинчи улуг өөредигниң арыг-шынчы чоруу дээш, империализмниң идеологтуг халдаашкыннарынга удур, антикоммунизмге болгаш ооң эң чуттуг чепсээ болур антисоветизмге удур шиитпирлиг демиселди моон соңгаар-даа чорудар апаар.

Түңнелинде эш Ю. Цеденбал мынча дээн:

Бистиң партиявыс марксизм-ленинизмге, пролетаржы интернационализмниң принциптеринге чаныш-сыныш чок шынчы чоруунуң ачызында, Маркстың Энгельстиң болгаш Ленинниң улам тиилеп турар тугун бедик тутпушаан, марксисчи-ленинчи теорияны чогаадыкчы ёзу-биле хөгжүдеринге, делегей социализмниң күчүзүн быжыглаарынга, тайбың болгаш улустарның айыыл чок чоруу дээш демиселге шиитпирлиг салыышкынны киирип турар Совет Эвилелиниң улуг Коммунистиг партиязының бүгү делегейге төөгүлүг дуржулгазын үргүлчү өөренип келгениниң ачызында бодунуң ажыл-чорудулгазынга чедиишкиннерни чедип ап келген.

Чаа амыдыралды тудуп тургузар дээш демиселге МАР-ның ажылчы чоннары боттарының аңгы талазының акы-дуңмалары-биле — улуг Совет Эвилелиниң болгаш социализмниң өске-даа чурттарының улустары-биле, кижи төрелгетенниң чырыткылыг келир үези дээш бүгү-ле демиселчилер-биле кады чаңгыс одуругга чоруп келген болгаш моон соңгаар-даа чайгылыш чокка чоруур апаар.

(Ю. Цеденбалдың илеткелин улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш адыш часкаашкыннары-биле үзе кирип турган.)

* * *

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневке сөс берген. Хуралдың киржикчилери ону диңмиттиг, үр адыш часкаашкыны-биле уткаан. СЭКП-ге болгаш МАРН-га, бузулбас моол-совет найыралга алдар болдурган йөрээлдер салдынып турган.

Эш Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ чугаазы

Хүндүлүг эш Цеденбал!
Моолдуң Араттың революстуг намының Төп Комитединиң хүндүлүг кежигүннери!
Улустуң Улуг хуралының хүндүлүг депутаттары!
Эргим өңнүктер!

Бөгүн кайгамчыктыг хүнү демдеглеп турар-дыр бис. Бежен чыл мурнунда моол улус бодунуң Революстуг намының удуртулгазы-биле Моол Арат Республиканы тургузуп, чаа, социалистиг амыдырал дээш демиселге Совет Эвилелиниң улустары-биле кожа туруп алган.

Силерниң чартык чүс чыл дуржулгаңар революсчу бодалдың болгаш ажыл-чорудулганың улуг чаалап алыышкыны болуп турар. Чогум-на харын маңаа силерниң чериңерге, чамдык совет республикаларга ышкаш, капитализмни ойгаш, социализмче шилчиишкин дугайында В. И. Лениниң идеязы херек кырында боттанган. Делегейниң ниитилел хөгжүлдезиниң депшилгезинге моол коммунистерниң болгаш моол улустуң аажок улуг салыышкыны харын ол болган.

МАРН-ның III съездизи чурттуң хөгжүлдезиниң чиңгине угланыышкынын — социализмче угланыышкынны тодараткан үеден бээр бежен чыл эрткен-дир. Съездиниң салган төөгүлүг сорулгазын боттандырбышаан, моол коммунистер социализмниң эрге-ажыктарын, ооң делегей туруштарын ызы-биле камгалавышаан, нииити херек дээш бедик харысалганы медереп билир чорукту кезээде көргүзүп келген.

Социалистиг дем каттыштырылга чурттарының улустары, марксисчи-ленинчи идеалдар дээш, социал депшилге дээш бүгү демиселчилер силерниң алдарлыг юбилейиңерни нииити, интернационалчы байырлал кылдыр көрүп турары ынчангаш черле дүрүм ёзугаар чүүл болур-дур, эргим эштер.

Бистерге, Совет чурттуң төлээлекчилеринге бо кайгамчыктыг байырлалда силерниң-биле кады турары улуг өөрүшкү-дүр. СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң, Совет чазактың мурнундан, бистиң бүгү улузувустуң мурнундан моол улуска, моол коммунистерге республиканың тургустунганының 50 чылы-биле чүректиң ханызындан изиг байыр чедирип тур бис.

Социалистиг тургузуушкуннуң кол күжү — улам өзүп орар моол ажылчын аңгыга, индустрияны көдүрүп, бойдус байлактарын тып, оларны улус ажыл-агыйынга бараан болдуруп, чуртун чаа ёзу-биле чаартып тургузуп турар бүгү кижилерге байыр чедирип тур бис.

Моолдуң күш-ажылчы араттарынга, чурттуң экономиказының чаңчылчаан болгаш кончуг чугула адырын, көдээ ажыл-агыйны чаа беликче көдүрүп, хөгжүдүп турар бүгү кижилерге байыр чедиришкиниң сөстерин бараалгадып тур бис.

Моол интеллигенцияга, моол эртемни хөгжүдүп, культураның үнелиг чаа чүүлдерин тургузуп, өзүп орар салгакчыларны өөредип болгаш кижизидип турар бүгү кижилерге, кижилерниң калыбын дугайында сагыш салып турар кижилерге байыр чедирип тур бис.

Эргим өңнүктер! Моолдуң Араттың революстуг намының Төп Комитединиң Бирги секретары, Улустуң Улуг хуралының Президиумунуң Даргазы эш Ю. Цеденбалдың ханы утказыг, чырыткыланчак, бүзүрелдиг фактылар-биле долдурган илеткелин чап-чаа дыңнадывыс. Феодализмниң кинчибегинден хосталга дээш, бодунуң хамаарышпас чоруун бадыткаар дээш, бүгү ниитилелдиң амыдыралының байдалдарын боттуу-биле чаартыры дээш моол улустуң демиселиниң дириг төөгүзү бистерниң мурнувуска көстүп келген ышкаш кылдыр сагындырып турду.

Социализмни тургузарынга кончуг чугула болгаш харын-даа кончуг берге үе-чадазы эрткен болгаш чедиишкинниг-даа эрткен-дир силер деп чүве илеткелден илдең болду, эштер.

Көдээ ажыл-агыйга болган ханы чаартылгаларны моол коммунистер сеткил ханыышкын-биле демдеглеп турар дээрзи биске билдингир. Күш-ажылчы кооперативтер кылдыр каттыжып алгаш, шагшаандан бээр малчын чораан кижилер — араттар көдээ ажыл-агыйның эң чаа машиналарын мал болгаш чер ажылының амгы үелеги технологиязын шиңгээдип ап турар-дыр.

Ооң-биле чергелештир силерниң чуртуңар улуг үлетпүр бүдүрүлгезин хөгжүдериниң билче эвес дуржулгазын база чедип алган. Индустриалдыг Дархан, Эрдэнэттиң чаа дагруда арыглаар комплекизи, Шарын-Голдуң хөмүр-даш бүдүрүлгелери бөгүн силерниң чоргааралыңар апарган.

Эртемниң хөгжүлдезиниң, национал социалистиг культураның чечектелиишкининиң дугайын онзалап, улусчу Моолдуң база бир кайгамчык улуг чаалап алыышкыны кылдыр чугаалаары күзенчиг-дир. Чоннуң аразындан үнген интеллигенцияның улуг отряды чуртта өскен. Моолдуң Эртемнер академиязы ажылын улгап болгаш каттыштырып турар моол эртемденнерниң хөй-хөй шинчилелдери калбак сурагжаан. Кадык камгалалынга болгаш чырыдыышкынга ёзулуг революция болган.

Ол бүгү кайгамчыктыг чедиишкиннерге, моол черде ол кайгамчыктыг чаартылгаларга канчап өөрүвес боор!

Моол коммунистерниң кылган аажок улуг чогаадыкчы ажылын Моолдуң бүгү өңнүктери ханы хүндүткел болгаш сеткилиниң ханызындан өөрүп көрүп турар. Социализм хан-дамырындан амыдыралчы херээ болу берген кижилерниң салгалдарын, медерелдиг болгаш ажыл-ишке кызымак кижилерни, ёзулуг патриоттарны болгаш интернационалчыларны нам кижизиткен. Ажылчы чоннарның эң дээре төлээлекчилерин бодунуң хүрээлеңинге шилип албышаан, ол нам чурт-биле кады өскен болгаш дадыгып келген. Социализм дээш демиселдиң бүгү үе-чадазынга ооң политиказы чоңга бараан болурунга, ооң эрге-ажыктарынга чагыртып келген. Моолдуң Араттың Революстуг намының, моол улустуң шынчы оглу, делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң кескү ажылдакчызы эш Ю. Цеденбал баштаан ооң Төп Комитединиң бедик ат-алдарының үндезинин харын ында болуп турар.

Эргим өңнүктер! Моолдуң амыдыралында кайгамчыктыг хүнү бөгүн байырлавышаан, бистиң чурттарывыстың улустары кезээде акы-дуңмалыышкылар болуп, бүгү чүүлдер талазы-биле чаңгыс аай бодалдарлыг болуп, бот-боттарынга дузалажып келгенин арыг нүүр-биле чугаалап болур бис.

Бистиң найыралывыстың чыл демдеглели хөй-хөй алдарлыг арыннарлыг. Моон мурнунда-даа үелерде ышкаш, моол революцияның эрес-дидим баштыңчызы Сухэ-Батор-биле Владимир Ильич Лениниң төөгүлүг ужуражышкынының дугайында сагышкын бистерниң шуптувуска онза эргим үнелиг. Хол-холдарывыстан туттунчуп алгаш эрткен улуг оруувус харын ол ужуражышкындан эгелээн.

Барон Унгерниниң ак-гвардейжи дээрбечилеринге удур моол ховуларга дем каттыштырган тулчуушкуннар сагыш-сеткилден кажан-даа арлып читпес. Халхин-Голдуң маадырлыг төөгүзүн база утпас бис. Моол черге халдаарын оралдажып келген япон милитаристерге өлүмнүг ойтур шавыышкынны ынчан совет болгаш моол дайынчылар берген. Кызаттың дыка улуг кезиин эжелеп алган турган империалистиг Квантун армиязын бистиң чурттарывыстың солдаттары 1945 чылда хол-холдарындан туттунчуп алгаш чылча шаап, Азияның улустарының хосталгалыг демиселинге күчүлүг деткимчени көргүскен.

Чаа амыдыралды тургузарда боттарының моол акы-дуңмаларынга совет кижилер дузалажып турар. Боттарының ээлчээнде моол эштер биске база дузалажып турар. Ынчаарга ол дузаламчы артыкшылдын уламындан болбайн турар-ла болгай. Боттарывыска база негеттинип турар чүүлдерни боттарывыска ак сеткилдиг хуваажып турар болгай бис. Совет эрге-чагырганың баштайгы. берге чылдарында бежен моол улусту деткивишаан, совет кижилер харын ынчалдыр кылып турган болгай.

Моол өңнүктер база шак ынчалдыр кылып келген. Аар-берге шылгалдаларның үезинде, Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында, ону бистиң улузувус онза медереп билген. Тодаргай барымдаа мындыг. 1943 чылда, фашистиг эжелекчилерге удур кадыг-дошкун тулчуушкуннарның изиг-түлүк үезинде, Маршал Чойбалсан баштаан моол делегация фронтуга чедип келген. Моол ажылчы чоннарның чыгган акша-хөреңгизи-биле тургускан танкылар колоннназын Совет Армияга ол делегация дамчыдып берген. Ындыг чүве кажан-даа уттундурбас, эштер!

Совет Эвилелиниң болгаш Моол Арат Республиканың аразында харылзаалар бөгүн бүгү делегейниң мурнунга бодунуң чедиишкиннеринге нииити сонуургал сиңниккен социалистиг хевирниң харылзааларының үлегер-чижээ болуп турар.

Дең эргелиг эвилелдежилгениң быжыг үндезиннери 1921 чылдың ленинчи керээзи-биле салдынган турган. Дузалажылга дугайында 1936 чылдың протоколун, 1946 чылдың Эвилел керээзин чаагай сөстер-биле сактып турар бис. Найырал, кады ажылдажылга болгаш дузалажылга дугайында керээге эш Цеденбал-биле кады 1966 чылда маңаа Улан-Баторга, СЭКП ТК-ның болгаш Совет чазактың дааскаанын ёзугаар ат салыр алдарлыг болган мен, ол керээ бистиң чурттарывыстың калбак ажыл-агыйжы харылзааларынга-даа, социалистиг Моолдуң кызыгаарларының дээп болбас чоруунга-даа, Азияга тайбың болгаш чаагай кожа-хелбээ турар чоруктуң эрге-ажыктарынга-даа идегелдиг бараан болуп турар.

Эргим эштер! Акы-дуңма совет-моол кады ажылдажылганы хөгжүдериниң айтырыглары бистиң партиявыстың ТК-зының Политбюрозунуң болгаш Совет чазактың эң-не кол кичээнгейинге кезээде туруп келгенин силерге чугаалап болур мен. Социализм дээш демисел талазы-биле бистиң эң хоочун соратниивис улусчу Моол-биле найырал — ол дээрге бистерге, совет кижилерге, алдарның болгаш интернационалчы хүлээлгениң херээ.

ССРЭ-ниң болгаш Моолдуң акы-дуңма улустарының сырый харылзаалары байлак болгаш хөй янзы хевирлерлиг. Ол харылзаалар улуг, биче муң-муң тодаргай ажыл-херектерде боттанып сиңниккен дээрзин силер-биле чаагай сеткил ханыышкынныг чугаалап болур бис.

Бистиң ийи партиявысты эш-ёзузунуң чарылбас харылзаалары каттыштырып турар. Чаа амыдырал тургузуушкунунуң дуржулгазын солчуру, идеологтуг болгаш партийжи, организастыг ажылдың айтырыгларынга кады ажылдажылга, делегей аренаазынга ажыл-чорудулганы деңнештирери — ол-ла бүгү чүүлдер силерниң-биле биске шагдан бээр амыдыралдың турза чогуур норма-чижээ болу берген. Профэвилел, херээжэннер, аныяктар болгаш өске-даа массалыг организацияларның үргүлчү харылзажылгалары база кады ажылдажылгазы бистиң чурттарывыстың он-он муң ажылчы чоннары бот-боттары-биле үргүлчүнүң дириг харылзаалыг болган турарынга чедирген, ооң уламындан бистиң найыралывыстың ханы дазылдары улам быжыгып турар.

Хөй-нииити организацияларының дугайын чугаалап тура, бистиң чурттарывыстың аразында харылзааларны хөгжүдеринге чугула роль онаажып турары ол организацияларның бирээзин сагынмайн барып шыдавас-тыр мен. Моол-совет найырал ниитилелин ынчалдыр чугаалап турарым ол. Моол Арат Республиканың болгаш Совет Эвилелиниң улустарының аразынга найыралды база кады ажылдажылганы быжыглаарынга болгаш хөгжүдеринге улуг ачы-хавыяаларлыг болуп турары дээш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму ол ниитилелди Улустарның найыралы орден-биле шаңнааның силерге өөрүшкү-биле дыңнадып тур мен, эштер.

Ол шаңнал — бистиң чурттарывыстың болгаш улустарывыстың акы-дуңма кады ажылдажылгазы улам ханы болгаш янзы-бүрү талаларлыг болган турарынга идиг берип турар Моол Арат Республиканың бүгү хамаатыларын бистиң хүндүткел-биле көрүп турарывысты болгаш оларга өөрүп четтиргенивистиң демдээ болур. Моол-совет найырал ниитилелиниң удуртукчулары болгаш активчилери, чүректиң ханызындан байырны хүлээп ап көрүңер, эштер.

Экономиктиг харылзааларны хөгжүдерин онза чугула ужур-дузалыг кылдыр көрүп турарывыс билдингир. Маңаа ол дугайын эш Цеденбал бүзүрелдиг болгаш чырыткыландыр чугаалады. Ол харылзаалар улам-на идепкейлиг калбарып турар. Бистиң чурттарывыстың аразында бараан саарылгазының хемчээли чайгылыш чок өзүп орар. Ам силерден чүгле силерниң мал ажылыңарның чаңчылчаан продукциязын — эътти, дүктү болгаш оон-даа өскелерни эвес, харын силерниң чаа үлетпүр бүдүрүлгелериңерниң кылыглары болгаш үнелиг минералдарыңарның чамдык хевирлерин база ап турар бис. Үлетпүр дериглеринге, көдээ ажыл-агый машиналарынга, автомобильдерге, массалыг херэглел бараннарынга силерниң негелде-хереглелдериңерни болдунар-ла аргазы-биле улам долу хандырар дээш боттарывыстың талавыстан чүткүл салып турар бис. Кур черлерни шиңгээдип алырда, мал ажылының улуг ажыл-агыйларын, амгы үениң фабрикаларын болгаш заводтарын, чаа чуртталга районнарын тургузарда Совет Эвилели Моолга деткимче көргүзүп турар.

Акы-дуңма Моолдуң экономиктиг хөгжүлдезинге Совет Эвилелиниң көргүзүп турар деткимчези улус ажыл-агыйын дүрген хөгжүдериниң болгаш ажылчы чоннарның чаагай байдалын улам көдүрериниң талазы-биле чурттуң мурнунда турар сорулгаларны чедиишкинниг шиитпирлээрде силерге дузалаар дээрзин бистиң партиявыс болгаш бистиң бүгү совет улузувус барымдаалап турар.

Маңаа эш Цеденбалдың чугаалааны ышкаш, силерниң инженерлериңер болгаш техниктериңер-биле кады МАР-да хөй бөлүк совет специалистер ажылдап турар. Моол эштерниң үнелеп турарын ёзугаар алырга, олар ак сеткилдиг, долу берилделиг ажылдап турар болду. Бо тарылганы ажыглап алгаш, МАР-ның чазааның дилээн ёзугаар акы-дуңма Моолда турар бодумнуң ада-чуртчуларым бистиң партиявыстың бүзүрээни интернационалчы хүлээлгени моон соңгаар-даа алдарлыы-биле күүседирин оларга күзээр-дир мен.

Бүдүрүлгени кооперастаарының айтырыынче болгаш бистиң чурттарывыстың улам ыңайгы экономиктиг чоокшулажыышкынынче эш Цеденбал бодунуң илеткелинге кичээнгей салды. Ол шынап-ла улуг болгаш чугула херек. Бир демниг ажыл-иш нииити ажыктыг бээри чигзиниг чок болгай.

Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелинде силерниң чуртуңарның ажыл-чорудулгазы, Социалистиг экономиктиг интеграцияның комплекстиг программазынга ооң киржилгези улам-на чугула ужур-дузалыг боор бар чыдар. Акы-дуңма чурттар-биле кады ажылдажылганың чаа хевирлери Моол Арат Республика бодунуң иштики курлавырларын улам үре-түңнелдиг ажыглаарынга, экономиканы, эртемни болгаш культураны хөгжүдеринге депшилгелиг чаа бедиктерни чедип алырынга дузалаар деп дидим чугаалап болур.

Эштер! Совет-даа, моол-даа коммунистер боттарының эң чугула сорулгазы болза күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүреринге болгаш бүдүрүлгениң ажыктыын бедидеринге үндезилээш ажылчы чоннарның чаагай чоруун көдүрери болур деп санап турар. Бистиң XXIV съездивистиң шиитпирлери олче угланган, силерниң XVI съездиңерниң шиитпирлери база ындыг угланыышкынныг боор турар.

Бүгү-ле шиитпирлериңерниң амыдыралга боттанган турарын сеткиливис ханызындан силерге күзеп тур бис, эргим эштер!

Эштер! Бистиң улузувустуң ажыл-херектериниң дугайын четчири-биле билир болгай силер. Силерниң парлалгаңар, радио болгаш телевидениеңер Совет Эвилелиниң амыдыралының бүгү талаларын найыралчы ёзу-биле делгеренгей чырыдып турар болгай. Ооң ужурундан ол темага делгеренгейи-биле доктаары албан эвес боор. Ажыл-херектеривистиң хемчээлдери аажок улуг болгаш янзы-бүрү боор турар, бо беш чылдың планын төлептиг күүседип доозар дээш совет кижилер күжениишкинниг ажылдап турар дээрзин демдеглеп каайн.

Совет улус чаңгыс эптиг, ол бодунуң Коммунистиг партиязын долгандыр сырый каттышкан. Партияның Төп Комитединиң кыйгырыгларынга харыы кылдыр хоорайларның болгаш көдээниң ажылчы чоннары чаа-чаа күш-ажылчы инициативаны илередип турар. Массалыг социалистиг чарыш бүгү чуртта калбарган. Балтикадан Оожум океанга чедир, Совет чурттуң карак четпес бүгү делгемнеринде совет кижилерниң бир демниг ажыл-ижи хайныккан.

Коммунистиг тургузуушкуннуң өндүр улуг херээ дээш боттарының бедик харысалгалыын бистиң партиявыс болгаш бистиң улузувус билип турар. Бедик идеалдарны амыдыралга боттандырар дээш совет кижилер боттарының күжүн харамнанмас дээрзинге бүзүреңер, эштер. Ол идеалдар дээш Октябрьның социалистиг Улуг революциязы тиилээн, ол дээш бистиң партиявыс демисежип турар, ол дээш бүгү совет улус чурттап, ажылдап турар болгай, хүндүлүг эштер!

Ам делегей байдалының айтырыгларынга допчузу-биле доктаарын чөпшээрееп көрүңер. Силер, бистиң чоок кожаларывыс, өңнүктеривис болгаш эвилелчилеривис, Совет Эвилелиниң тайбыңга ынак ленинчи даштыкы политиказының сорулгаларын болгаш угланыышкыннарын кончуг эки билир болгай силер. Ол чүүлдер бистиң партияның XXIV съездизиниң шиитпирлеринде, Совет күрүнениң албан документилеринде, совет удуртукчуларның чугааларында болур-чогуур долузу-биле илереттинген болгай.

Бистиң даштыкы политикавыс дээрге тайбың болгаш айыыл чок чорук дээш, империалистиг агрессияга болгаш дарлалга удур, улустарның эрге-шөлээзин кызагдаарынга удур, чөптүг, демократтыг принциптерге үндезилээш делегей харылзааларын эде тургузары дээш чаныш-сыныш чок демисел-дир.

Бо өндүр-чаагай демиселге бистиң чуртувус-биле, акы-дуңма бүгү социалистиг күрүнелер-биле улусчу Моол хол-холундан дыңзыг тутчуп алган чоруп орарынга алыс шынындан өөрүп турар бис, эргим эштер. Акы-дуңма чурттарның даштыкы политика талазы-биле таарыштыр тургускан политиказының угланыышкынын тодарадырынга болгаш ону амыдыралга боттандырарынга Моол Арат Республика төлептиг салыышкынын киирип турарын сеткил ханыышкын-биле демдеглеп турар бис. Амгы үеде делегей аренаазында ооң үнү өткүт болгаш тода, алдар-хүндүлүү-биле дыңналып турар, чүге дээрге ол дээрге тайбыңның болгаш чөптүг чоруктуң үнү-дүр.

Маңаа бир айтырыгга, амыдыралы, ажыл-херээ, салым-чолу Азия дип-биле шуут тудуш холбашкан чурттарның — ССРЭ биле Моол Арат Республиканың кичээнгейинге турбас арга чок айтырыгга доктаар бодаан ийик мен, эштер.

Азия дипке быжыг тайбыңның болгаш чаагай кожа-хелбээ харылзааларны тургузарының идегелдиг, шын оруу кандыг болурул деп айтырыг азий күрүне бүрүзүнүң тус-тузунда болгаш бүгү чурттарның ниитизи-биле эрге-ажыктарынга хамааржып турар айтырыг болур.

Улустарны бот-бодундан аңгылаар болгаш бот-бодунга хөөн чок болурунче ыдалаар империалистиг политика, ооң даштыкы хевири өскерлип турза-даа, ам-даа үргүлчүлеп турар. Колонизаторларның шаандагы тергиидеп турганының уржуктары Азия диптиң чамдык черлеринде ам-даа национал болгаш шажын-чүдүлге талазы-биле өш-өжээн харажырының, бот-боттарынга бүзүрешпес болгаш каразыжар чоруктарның истерин арттырып каан. «Өлүг кижи диринин база кады алгаш баар» деп шаанда чугаалажыры ышкаш, эрткен үениң шак ол бужар артыышкыннары Азияның чамдык чурттарының аразынга харылзааларны чогумчалыг эки хөгжүдеринге шаптыктап турар.

Ынчалза-даа ол дээрге Азияның чурттарының нииити эрге-ажыктары чок, азий улустар бот-боттарын билчип шыдавас дээни ол эвес. Ындыг эвес, эштер. Азияның улустары тайбыңның болгаш чаагай кожа-хелбээ догуннаашкынның хоойлуларын ёзугаар чурттаар үе келир дээрзинге быжыы-биле бүзүрээр бис!

Демниг хөделиишкиннерге үндезилээш, Азияга тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту хандырарының идеязы — чаа идея эвес-ле болгай. Боттарының төөгүлүг дуржулгазын кичээнгейге албышаан, азий күрүнелер улустар аразынга тайбың, чаагай харылзааларны тургузуп болурунга дааныр харылзааларның принциптерин болгаш норма-чижектерин чаңгыс эвес удаа саналдап келген болгай.

Бежен чылдарда Индияның, Кыдат Улус Республиканың болгаш Азияның өске-даа чамдык чурттарының чавактары тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынның принциптерин деткип турарын албан ёзузу-биле медеглээннер. Азияны болгаш Африканы тайбыңның болгаш кады ажылдажылганың диптери болдурары — 1955 чылда Бандунгуга болган төөгүлүг конференцияга хүлээп алган 10 принциптерниң утказы ындыг. Кандыг-даа блоктарга каттышпазының политиказын чорудуп турар чурттар сөөлгү чылдарда, ылаңгыя Алжирге болган боттарының дөрткү конференциязынга Азияга тайбыңны быжыглаарынче угланган чугула инициативаны идип үндүргеннер. Ындыг байдалдыг оон-даа өске хөй-хөй боттуг саналдарны база сактып болур.

Ындыгның төлээзинде, Азияга айыыл чок чорукту болгаш кады ажылдажылганы коллективтиг күжениишкиннер-биле хандырарының идеязы болза, хөй-хөй күрүнелерниң политиктиг дуржулгазының болгаш дилээшкиннериниң түңнели боор турар. Ол идеяны амыдыралга боттандырарда, хөй-хөй күрүнелерниң быжыг туруштуг, дес-дараалашкак практиктиг базымнары, хөй-хөй саналдарны болгаш туруштарны кичээнгейлиг өөренип көөрү чугула.

Улуг хемнер он-он бичии хемнерден, чүс-чүс адырыктардан болгаш дамырактардан тургустунары ышкаш, делегей политиказынга ёзулуг улуг херек база-ла чаңгыс аай күчүлүг агым боор каттыжар хөй оралдажыышкыннарның, улуг-даа, бичии-даа хөй-хөй инициативаларның түңнели болур чорук ховар эвес болгай.

Азияга быжыг тайбыңче орукта эң-не өйү келген болгаш дарый шиитпирлезе чогуур сорулгаларның бирээзи болза, ук диптиң чамдык районнарында ам-даа кыпкышаан ийикпе, азы хөрлээлевишаан турар дайын одагларын бүрүнү-биле узуткаары, дайынның потенциалдыг айыылын чайладыры эргежок чугула дээрзи чугаажок. Чогум-на ынчангаш Совет Эвилели Вьетнам талазы-биле Париж дугуржулгазын хажык чок боттандырары дээш, Камбоджаның патриоттуг күштериниң үндезин күзелдерин ёзугаар тус чуртка дайынны соксадыры дээш, Мурнуу Кореядан даштыкы шериглерни үндүрери дээш шудургу туржуп турар болгаш Кореяны тайбың, демократтыг ёзу-биле каттыштырарынче угланган Корей Улус-Демократтыг Республиканың программазын деткип турар.

Мурнуу Азияда байдалды ам-даа эки чогумчударының база ёзулуг-ла чаагай кожа-хелбээ догуннаашкынның болгаш кады ажылдажылганың харылзааларын тургузарының эрге-ажыктарынга дүүштүр Индияның, Пакистанның болгаш Бангладеш Республиканың кылып турар боттуг күжениишкиннерин бис чогум-на ынчангаш эки билип, чүүлдүг деп санап турар бис. Өске-даа хөй-хөй айтырыгларга ышкаш, ол бүгү айтырыгларга Совет Эвилели биле Моол Арат Республика бир аай боор, ёзулуг эки өңнүктер болгаш акы-дуңмалыышкылар ышкаш, чаңгыс аай хөделип турарын бис өөрүп демдеглеп турар бис, эштер!

Чоокку Чөөн чүкте сегиржип алыышкынны соксадырының, ол чугула районга быжыг болгаш чөптүг тайбыңны тургузарының өйү келген айтырыгларын шиитпирлээри Азия чурттарының айыыл чок чоруун хандырарынга дорт хамаарылгалыг дээрзи чугаажок.

Ындыг болзажок Чоокку Чөөн чүкте байдал чүгле экиживейн турар эвес, харын улам айыылдыг боор бар чыдар. Даштыкыдан илдең-не деткимчеге даянып алгаш, тайбың шиитпирлээшкиниң херээн ажыы-биле бууралдып турар Израильдиң өнчүк-чөңгээлиг политиказы аңаа идиг боор турар. Ол дугайында Совет Эвилелиниң бодалы эки билдингир: Чоокку Чөөн чүкке быжыг тайбыңче кара чаңгыс идегелдиг орук болза, 1967 чылда эжелеттирген бүгү араб черлерни бүрүн хостаары, Палестинаның араб чонунуң боттарының күрүнезин тургузарынга, бот-башкартынарынга дүрүм ёзугаар эргезин херек кырында боттандырары, база чөрүлдээ-маргылдааларга киир тырттырган бүгү чурттарның айыыл чок болгаш хамаарышпас болурунуң идегелдиг, аталдарлыг магадылалын тургузары болур.

Ол бүгү чүүлдер КНО-нуң шиитпирлеринге дүүштүр тускай тургускан Женеваның тайбың конференциязынга чедип алдынар ужурлуг. Ук конференцияның ажылын дүрген катап эгелээри дээш бис найыралдыг араб күрүнелер-биле кады туржуп келген болгаш туржур-даа апаар бис. Араб чурттарының удуртукчуларының чоокта чаа Рабатка болган конференциязының шиитпирлерин бис чугула боттуг чүүл деп санавышаан, араб делегейниң чаңгыс эвин болгаш Палестин арабтарының туруштарын быжыглап турар чугула херек деп үнелеп турар бис.

Совет Эвилели Чоокку Чөөн чүкте байдалды тайбың ёзу-биле дүрген, быжыг болгаш чөптүг шиитпирлээри дээш ылап сонуургалдыг боор келген, боор-даа турар болгаш болур-даа апаар деп аңаа хамаарышкан бүгү улустарга база катап тодаргай медеглеп тур бис. Ону бис акы-дуңма социалистиг чурттар-биле, бистиң араб өңнүктеривис-биле — Египет, Сирия, Ирак болгаш Палестинаның хосталга организациязының удуртукчулары-биле, Алжир-биле, Йеменниң Улус-Демократтыг Республиказы-биле кады демнежип турган бүгү-ниитиниң тайбыңынга онза чугула ол сорулганы боттандырарынга бодунуң салыышкынын киирерин ылап-ла күзеп турар өске-даа күрүне-

(Төнчүзү 3-кү арында).

СОЦИАЛИЗМНИҢ, НАЙЫРАЛДЫҢ БОЛГАШ ТАЙБЫҢНЫҢ ОРУУ-БИЛЕ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги, 2-ги арыннарда).

лер-биле демнежип тургаш, чедип алыр бис.

Азияга айыыл чок чорукту хандырарының кончуг чугула кезээ болза, азий күрүнелерниң аразынга ийи талаңың чаагай база быжыг харылзааларын тургузары болгаш хөгжүдери болур. Ынчангаш ол-даа херекке Совет Эвилели-даа, Моол Арат Республика-даа эки салыышкынны киирип турар деп ак-кара чокка чугаалап болур бис.

Азия чурттары-биле: акы-дуңма социалистиг күрүнелер болур ВДР болгаш КУДР-биле, Мурнуу Вьетнам Республика-биле, бистиң улуг өңнүүвүс Индия-биле, Афганистан, Бирма болгаш Шри Ланка-биле, Бангладеш болгаш Пакистан-биле, Япония-биле, Иран болгаш Турция-биле, Чер бөмбүрзээниң эң улуг дивиниң өске-даа күрүнелери-биле бистиң аравыста тургустунган эки харылзааларны бистиң ССРЭ-де бедии-биле үнелеп турар. Ук харылзааларны бот-боттарынга ажыктыг үндезинге болгаш тайбыңның ниити хереэнге дүүштүр ханыладып, хөгжүдер дээш чүткүп келген болгаш чүткүүр-даа апаар бис.

Азия диптиң хамык айтырыгларын хары угла шиитпирлептер шак ындыг хуулгаазының арга чок дээрзи билдингир болгай, эштер. Ынчалза-даа кадыг-дошкун сегиржип алыышкыннар соңгаарлап, азий күрүнелериниң аразынга найыралдыг харылзаалар быжыгып, ийи талалыг, а чамдыкта харын хөй талалыг кады ажылдажылга тургузукчу сорулгаларга таарыштыр хөгжүп турар бо үеле, ол бүгү чүүлдер болза азий оранга быжыг тайбыңны тургузарының болур-чогуур кезектери-дир деп чугаалаар эргелиг бис.

Ук чорудулгага Кыдат Улус Республика чижектиг шак ындыг улуг азий күрүнези база төлептиг киришкен болза, эки чүүл болур ийик дээрзи билдингир. Ынчалза-даа Пекинниң амгы политиктиг угланыышкыны дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарының херээнге чөрүшкек боор турары хомуданчыг, ол дугайын силер эки билир болгай силер.

Совет-кыдат харылзаалар чогумчалыг байдалче шилчизин дээш Совет Эвилели бодунуң талазындан таарымчалыг хемчегни ап турар. Бистиң шугумувус, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шугуму өскерлиш чок артар апаар. Өске-даа чурттарга ышкаш, Кыдатка хамаарыштыр бис дең эргениң, тускай догуннаашкынның болгаш девискээр талазы-биле бүрүн-бүдүн турарын хүндүлеп көөрүнүң, бот-боттарының иштики херектеринге киришпезиниң, күш хереглеп болбазының принциптерин шыңгыы барымдаалап турар бис. Совет кижилерниң кезээде хүндүлеп келгени болгаш хүндүлеп-даа турары кыдат улус-биле найыралды болгаш кады ажылдажылганы катап тургузарынга белен бис.

Бир болап көөрге, Кыдат Улус Республиканың удуртукчулары база-ла Совет Эвилели-биле харылзааларны чогумчудар херек деп чугаалап турар ышкаш сагындырар. Ынчалза-даа сөглээн сөзү-биле кылып турар херектери дүүшпес мындыг боор чүве-дир.

Бистиң девискээривистиң чамдык участоктарындан совет кызыгаар камгалалын үндүрзүн дээр негелдезин Пекин херек кырында шуут-ла баштайгы негелде кылдыр көдүрүп, ам кыдат удуртукчулар ол девискээрлерни боттарының кылдыр негээрин шиитпирлээш, оларны харын «маргылдаалыг районнар» кылдыр адап турар апарган. «Маргылдаалыг районнар» дээр девискээрлерге хамаарышкан негелдезин чүгле хандырганының сөөлүнде кызыгаар айтырыгларының талазы-биле чугаалажыышкыннарга чөпшээрежирин Пекин шуут медеглеп турар.

Шак ындыг туруш шуут-ла хүлээп көрдүнмес болгаш бис ону буруу шаварывыс мырыңай билдингир-дир, эштер.

Совет Эвилели кандыгыл дээрге, Кыдат-биле харылзааларны чогумчударынга бис кандыг-даа баштайгы негелделер салбайн, ажыл-херекчи болгаш тодаргай чугаалажыышкыннарже шилчип кирерин кыдат талага шагдан бээр саналдап келген бис. Бис кандыг-даа өске девискээрлер алыксавайн турар бис, ынчангаш ындыг утказыг кандыг-даа «маргылдаалыг районнар» бисте чок. Халдашпазының дугайында, анаа-даа ракеталыг болгаш ядролуг-даа чепсекти киириштир чепсектиң кандыг-даа хевирлерин ажыглап тургаш, чепсектиг күштерни бот-боттарынга удур ажыглавазының дугайында керээни КУР-биле доп-дораан чарарын саналдап келген болгай бис.

Кыдат Улус Республика-биле харылзааларның чугула айтырыгларының талазы-биле бистиң туружувус ындыг. Мерген угаан-сарыыл болгаш күрүнелерниң, ооң иштинде КУР-нуң бодунуң база үндезин эрге-ажыктары колдаар база бистиң ийи чуртувустуң аразында харылзааларны ёзулуг чогумчударының херээ кедизинде барып улам бурунгаарлаар дээрзинге идегеливис ам-даа ышкынмаан бис.

Эштер! Делегейниң дүшкүүрлүг чоруунуң чавырлып эгелеп турарының байдалдарында дайын кыжаныышкынының чайладырынче, ёзулуг быжыг тайбыңче болгаш үре-түңнелдиг кады ажылдажылгаже улустарның чүткүлү улам тода болгаш калбаа-биле илереп турар. Бо угланыышкын-биле шимчээшкин болза бодунуң бүдүжүнден азы шуут-ла дерзии агрессчи дыка хөй бөлүктерниң удурланыышкынын ажып эртер дээш кызымаккай политиктиг демиселди негеп турар. Ынчалзажок дыка хөй шаптыктар турза-даа дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарынче база тайбыңче күчүлүг чүткүл бодунга орукту ажыдып ап бар чыдар.

Элээн билдингир чылдагааннар ёзугаар бо талазы-биле биче эвес рольду ССРЭ биле АКШ ышкаш ындыг улуг ийи державаның аразында харылзааларның байдалы ойнаар. СЭКП-ниң XXIV съездизиниң бадылааны Тайбың программазын боттандырбышаан, дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарының, янзы-бүрү талалар аайы-биле бот-боттарынга ажыктыг кады ажылдажылганы хөгжүдериниң талазынче совет-америк харылзааларда сөөлгү чылдарда улуг өскерлиишкиннерни чедип алган бис. Ол чорук ниитизи-биле делегей байдалын чогумчударының херээнге чигзиниг чок дузаны чедире берген.

Чоокку эрткен хүннерде Владивосток девискээринге президент Форд-биле бистиң баштайгы ужуражыышкынывыс болганын билир болгай силер. Эки, боттуг байдалга эрткен ол ужуражыышкынның үезинде совет-америк харылзааларны экижидеринче сөөлгү чылдарда кылдынган угланыышкынның чаа бадыткалы болгаш хөгжүлдези болган. Ийи чурттуң даштыкы херектер министрлери-биле кады президент биле бис совет-америк харылзааларның, оларны улам ыңай быжыглаарының болгаш хөгжүдериниң принципиалдыг айтырыгларын чугаалажып көөр аргалыг болган бис. Ынчан ол харылзааларның хөгжүлдези кижи төрелгетенни чаа делегей дайынының кыжанышындан чайладыр, бүгү ниити тайбыңны быжыглаар деп төөгүлүг сорулганы шиитпирлээринге улам-на ажыктыг кылдыр баралгаан турзун дээш хөделир дээн шиитпирлиг бүрүн тодаргайы-биле бадыткаттынган.

Ынчангаш ракета-ядролуг чепсегленишкиннерни кызыгаарлаарының, а ооң соонда кызырарының кайы-кайызынга хүлээп көрдүнер чаа аргаларын дилеп тывары чугаалажыышкыннарга улуг черни ээлеп турган. Бо талазы-биле Владивостокка болган ужуражыышкын үезинде бурунгаар боттуг базым кылдынган дээрзин бүзүрелдиг чугаалап болур, эштер.

Чүгле Совет Эвилелиниң болгаш Каттышкан Штаттарның эвес, харын бүгү кижи төрелгетенниң тайбыңынга болгаш чаагай чоруунга чугула ол айтырыг талазы-биле дугуржулга ажылын чоокку айлар дургузунда доозарын президент Форд-биле дугурушкан бис.

Бо чугаалаан чүүлге дүүштүр чаа дээди, деңнелге эрткен совет-америк ужуражыышкынның түңнелдери бүгү делегейге таарымчалыг калбак деткимчени алган. Бис ону улуг сеткил ханыышкын-биле демдеглеп турар бис, чүге дээрге оортан бис бистиң партиявыстың болгаш Совет күрүнениң чорудуп турары тайбыңның болгаш улустар аразында кады ажылдажылганың политиказын бүгү улустуң күчүлүг деткип турарының илерээшкинин көрүп турар бис.

Эргим өңнүктер! Бөгүнгү кайгамчыктыг байырлал, моол ажылчы чоннар-биле, моол удуртукчулар-биле бо ужуражыышкын бистиң харылзааларывыста быжыы-биле тергиин деп турар найыралдың болгаш акы-дуңмалышкы чоруктуң чүректиң ханызындан чаагай байдалын база катап көөр арганы биске берген. Хүндүткеп хүлээп алганынар дээш, бистиң партиявыстың болгаш улузувустуң адрезинге сөглээн эки чаагай сөстеринер дээш силерге улуу-биле четтирдим. Меңээ көргүскен улуг хүндүткел—«Моол Арат Республиканың Хүндүлүг хамаатызы» атты тывысканы дээш Моолдуң Араттың революстуг намының Төп Комитединге, Улустуң Улуг хуралының Президиумунга болгаш Моол Арат Республиканың чазаанга аажок өөрүп четтиргенимни илередирин чөпшээреп көрүнер. Силерниң удуртукчу органнарыңарның ол шиитпирин хамыктың мурнунда бистиң ленинчи партиявыстың болгаш бистиң Совет чазаавыстың үргүлчү чорудуп келген болгаш чорудуп турары улусчу Моол-биле найыралдың болгаш акы-дуңма кады ажылдажылганың политиказын бедии-биле үнелээнин кылдыр хүлээп ап тур мен. Меңээ бодумга хамаарыштыр алырга, совет-моол найыралды быжыглаарының болгаш хөгжүдериниң кезээде идепкейлиг демисекчизи болурумну силерге бүзүредип тур мен.

Совет-моол харылзааларның келир үезиниң дугайында, даарта хүнүнүң дугайында бодап тургаш, Совет Эвилели биле Моол Арат Республиканың бүгү талалыг кады ажылдажылгазын улам ыңай хөгжүдер дээш, бистиң социалистиг улуг дем каттыштырылгавысты улам ыңай быжыглаар дээш могаг-шылаг чок кады ажылдаар бис дээрзинге бүзүрелди илередирин күзеп тур мен.

Чер кырынга тайбыңның болгаш эп-найыралдыг кожа-хелбээ чурттаарының принциптери тиилезин, улустар аразының харылзааларынга улустарның хостуг, тускай догуннап хөгжүүр ыдыктыг эргези ынаныштыг хандыртынган турзун дээш кады демисежир бис.

Силерге чедиишкиннерни болгаш аас-кежикти күзеп тур мен, эргим өңнүктер!

Социализмниң чаа-чаа тиилелгелеринче, бурунгаар бүзүрелдиг чоруп орар моол улус делгерезин!

Моол ажылчы чоннарның алдарлыг авангарды — Моолдуң Араттың революстуг намы делгерезин!

Мөңге болгаш бузулбас совет-моол найырал делгерезин!

Тайбың биле коммунизм тиилеп турзун!

(Эш Л. И. Брежневтиң чугаазын кайгамчык улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш адыш часкаашкыннары хөй удаа үзе кирип турган.

Чугааның түңнел сөстерин бүт кырынга туруп келгеш, диңмиттиг, изиг байыр чедиришкини-биле уткаан. «Мөңге шагда Совет Эвилели-биле кады бис!», «Найырал!», «Ура!» деп сөстерни олурушканнар бир аай аян-биле адап, кыйгы салып турган).

• • •

МАРН-ның III съездизиниң болгаш Моол Арат Республиканы чарлааның 50 чылынга алдар болдурары-биле СЭКП ТК, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму, Совет чазак сураглыг совет скульптор В. Мухинаның «Ажылчын болгаш колхозчу» деп скульптуразының автор кылган хоолгазын моол улуска дамчыдып бээрин делегацияга дааскан деп, эш Л. И. Брежнев дыңнадырга, залга үр адыш часкаашкыны база катап диңмирел үнген.

Бистиң бүгү талалыг акы-дуңма кады ажылдажылгавыс демниг кады күш-ажылга быжыккан — деп, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары онзалап демдеглээн.— Маркстың, Энгельстиң, Лениниң улуг идеалдары дээш демиселге бистер чаа-чаа тиилелгелерни чедип алыр бис, эштер!

Залда олурганнар ол сөстерни бүт кырынга туруп келгеш, диңмиттиг байырлаашкын-биле, «СЭКП», «МАРН», «Ура!» деп кыйгылар-биле уткаан.

Үр адыш часкаашкыны бооп, «Ленин!», «Найырал!» деп кыйгылар чаңгыланып турда Леонид Ильич Брежнев МАРН-ның III съездизиниң 50 чылы биле болгаш Моолду улусчу республика кылдыр чарлааның 50 чыл ою-биле холбаштыр моол удуртукчуларга СЭКП Төп Комитединиң, Дээди Советтиң Президиумунуң болгаш Совет чазактың байырлыг чагаазын эш Ю. Цеденбалга тудускан.

Ооң соонда эш Ю. Цеденбалдың чугаалааны болза, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Леонид Ильич Брежневке Моол Арат Республиканың Хүндүлүг хамаатызының Алдын Сылдызын болгаш «Моол Арат Республиканың Хүндүлүг хамаатызы» деп бедик атты аңаа тыпсыр дугайында МАР-ның Улустуң Улуг хуралының Президиумунуң Бижиин тыпсырының бедик алдар-хүндүзү меңээ таварышты. Бо шаңналды аңаа Моол Арат Республиканың чаалап алыышкыннарын камгалаар, СЭКП биле МАРН-ның аразында, ССРЭ-ниң болгаш МАР-ның улустарының аразында акы-дуңма найыралдың болгаш бүгү талалыг сырый кады ажылдажылганың харылзааларын быжыглаар болгаш ханыладыр херекке, социалистиг дем каттыштырылгазының чурттарын, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкинин улам сырый каттыштырар, тайбыңны болгаш улустар аразының айыыл чок чоруун быжыглаар херекке онза шылгарангай ачы-хавыяалары дээш тыпсып турар.

Эш Ю. Цеденбал МАР-ның Хүндүлүг хамаатызының Алдын Сылдызын болгаш Бижиин эш Л. И. Брежневке тыпсып, Леонид Ильичиниң акы-дуңмалышкы ёзу-биле куспактап турда, залда олурганнар туруп келген болгаш диңмиттиг-биле байырлап турган.

Эш Ю. Цеденбал юбилейлиг байырлалдарга киришкени дээш, байырлыг хуралга чайынначак тода болгаш хей-аъттыг киирикчи чугаазы дээш, Моолдуң Араттың Революстуг намынга, чазаанга, бүгү моол улуска хамаарыштыр чылыг болгаш сагыш-сеткилдиң алызындан сөстери база чаагай күзээшкиннери дээш Совет Эвилелиниң партия-чазак делегациязынга, СЭКП Төп Комитединиң Чиңгине секретарының бодунга чүректиң алыс ханызындан өөрүп четтиргенин илергейлээн.

Моол-совет найырал ниитилелин Улустарның Найыралы орден-биле шаңнааны дээш СЭКП Төп Комитединге болгаш Совет чазакка чүректиң ханызындан өөрүп четтиргенин ол база илергейлээн.

Бодунуң чугаазының түңнелинде эш Ю. Цеденбал мынча дээн: Бодунуң партиязының удуртулгазы-биле моол улус бодунуң хүннээректиг келир үезинче улуг совет улус-биле, социализмниң өске чурттарының улустары-биле, бодунуң ангы талазының бүгү акы-дуңмалары-биле найыралдың, чаңгыс эптиң болгаш сырый каттыжыышкынның оруу-биле, улуг Лениниң айтып берген оруу-биле моон соңаар-даа чоруур дээрзинге боттарывыстың бүгү-ле шынчы өңнүктеривисти болгаш эвилелчилеривисти бүзүредип тур бис.

Байырлыг хурал Совет Эвилелиниң болгаш Моол Арат Республиканың күрүне гимннериниң күүселдези-биле доозулган.

• • •

Байырлыг хуралдың соонда Моол-совет найырал ниитилелинге Улустарның Найыралы орденниң тыпсырының байырлыг ёзулалы найырал бажыңынга болган. Аңаа ол шаңналды Моол Арат Республиканың болгаш Совет Эвилелиниң улустарының аразынга найыралды болгаш кады ажылдажылганы быжыглаарынга болгаш хөгжүдеринге улуг ачы-хавыяалары дээш тывыскан.

Бедик шаңналды Ниитилелге совет партия-чазак делегациязының кежигүнү — СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, Казахстанның Компартиязының ТК-зының бирги секретары Д. А. Кунаев тывыскан.

Харыы чуганы МАРН ТК-ның Политбюро кежигүнү, МАР-ның Улустуң Улуг хуралының Президиумунуң Даргазының бирги оралакчызы, Моол-совет найырал ниитилелиниң төп чөвүлелиниң президиумунуң даргазы С. Лувсан кылган.

• • •

Кежээ Операның болгаш балеттиң күрүне театрынга Моолдуң уран-чүүл мастерлериниң улуг концерти болган.

Улуг чедиишкиниг эрткен концертке СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежневке баштаткан совет партия-чазак делегациязының кежигүннери, МАРН ТК-ның Бирги секретары, Улустуң Улуг хуралының Президиумунуң Даргазы Ю. Цеденбал, МАРН ТК-ның Политбюро кежигүнү, МАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ж. Батмунх, МАРН ТК-ның Политбюро кежигүннери болгаш кежигүннеринге кандидаттар олурушкан.

Эштер Л. И. Брежневке болгаш Ю. Цеденбалга залда олурганнар чүректиң ханызындан байыр чедирип турган.

Сеткилдиң ханызындан өөрүп четтиришкин

АКШ-тың Президентизи Джеральд Р. Форд СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежневке телеграмма чоруткан

Ында чугаалап турары болза:

Силерниң болгаш Владивостоктуң чурттакчыларының меңээ болгаш мени үдээн кижилерге көргүскен чылыг хүлээп алыышкыны дээш, Силерге болгаш Силерниң кады ажылдап турар өөрүңерге сеткилдиң ханызындан өөрүп четтиришкинни илергейлеп тур мен. Бистиң чугаалажыышкыннарывыс болгаш ылаңгыя шаап халдакчы стратегтиг чепсегленишкиннерни кызыгаарлаар дугайында бистиң кады кылган медеглеливис оран кырынга тайбың херээнче Каттышкан Штаттарның болгаш Совет Эвилелиниң хандыкшылдыын база дагын бадыткап турар. Силерниң-биле ол ажылды үргүлчүлээрин манап турар болгаш 1975 чылда Каттышкан Штаттарга Силерге байыр чедирер апаар мен. Силерге болгаш Совет Эвилелиниң улузунга хуула чаагай күзээшкиннерни дамчыттым.

(СЭТА).

НАЙЫРАЛДЫҢ АЯН-ЧОРУУ ДООЗУЛГАН

ПРАГА. (СЭТА). ЧКП ТК-ның чалаанын ёзугаар СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Ф. Д. Кулаков Чехословак Социалистиг Республикага найыралдың аян-чоруун кылып чоруп турган.

Ф. Д. Кулаковту ЧКП ТК-ның Чиңгине секретары Г. Гусак хүлээп алган. Чүректиң ханызындан, акы-дуңма ёзуга боол эрткен беседага көдээ ажыл-агыйда болгаш экономиканың өске-даа талаларында совет-чехословак кады ажылдажылганың улуг чедиишкиннерин сеткил ханыышкын-биле демдеглээн, ону улам ыңай хөгжүдериниң болгаш совет-чехословак харылзааларны ханыладырының айтырыгларын чугаалашкан.

Социалистиг Чехословакияга чоруп турганының үезинде Ф. Д. Кулаков Брно хоорайда машина тудуушкун заводунга барган болгаш аңаа «Зетор» тракторнуң чаа хевир-майыктары-биле таныжкан. Заводтуң ажылчыннары-биле ужурашкаш, бүдүрүлге чериниң коллективинге В. И. Лениниң бюстузун ол дамчыдып берген. Чех Социалистиг Республикага Ф. Д. Кулаков Ортаакы Чех областа көдээ ажыл-агыйның Бенешов районунга чораан.

Словак Социалистиг Республикага Ф. Д. Кулаков Барыын Словак областа көдээ ажыл-агыйның «Депшилге» кооперативинге, а ол ышкаш Нитра хоорайда көдээ ажыл-агыйның республика делгелгезинге барган.

ЧССР-ге аян-чоруунуң үезинде Ф. Д. Кулаков чехословак удуртукчулар-биле —ЧКП ТК-ның Президиум кежигүнү, ЧССР-ниң чазааның Даргазы Л. Штроугал, ЧКП ТК-ның Президиум кежигүнү болгаш секретары В. Биляк, ЧКП ТК-ның Президиум кежигүнү, Словакияның Компартиязының ТК-зының бирги секретары И. Ленарт, ЧКП ТК-ның секретары Я. Барыл болгаш оон-даа өскелер-биле ужурашкылаан болгаш беседалар кылган.

Г. В. ИВАНОВТУ «КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Партия, совет органнарга үр чылдарда ак сеткилдиг ажылдап келгени дээш база пенсия назыны четкени-биле холбаштыр СЭКП обкомунуң чанында партийжи комиссияның даргазы **Григорий Викторович Ивановту**, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден, «Күш-ажылдың хоочуну» медаль-биле шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң
Даргазы Б. **ДОЛЧАҢМАА.**
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң
Секретары С. **КРАСНЫЙ.**

Кызыл хоорай, 1974 чылдың ноябрь 27.

ХҮЛЭЭЛГЕ КҮҮСЕТТИНГЕН

Репортаж

Ноябрьның бир аяс хүнү турган. Улуг-Хем районнуң «Х Улуг хурал» колхозунуң Оттук-Даш сүт-бараан фермазынга ында ажылдап турар бөдүүн иштиң кижилериниң ажыл-ижин сонуургап көөр сорулга-биле чеде бердим.

Ферма эргелекчизи Шыңгарап Тюлюшевич Чалбаа мээң салган айтырыгларымга харыылап, ол мынча дидир:

— Тоску беш чылдың тодарадыкчы дөрткү чылында бистиң ферманың найыралдыг коллективи 320 тонна сүттү саггаш, ооң 220 тонназын күрүнеге дужаар деп социалистиг хүлээлгени алган. Саанчылар ол аазаашкынын херек кырынга боттандырып, бо хүннерде күрүнеге 220 тонна сүттү дужаагаш, 1974 чылдың планныг онаалдазын бир ай бурунгаар күүсеткени ол. Чылдың төнчүзүнге чедир ам-даа бир ай бар. Ынчангаш ам декабрьның төнчүзүнге чедир тоску беш чылда күрүнеге сүт дужаар планывысты долузу-биле күүседир сорулганы боттарывыстың мурнувуста салган ажылдап турар бис.

—А дээре дээн саанчыларның көргүзүглериниң дугайында чүнү чугаалап болур силер?

— Оларның көргүзүглери база багай эвес. Чижээлээрге, ферманың хоочун саанчызы, коммунист Мария Уйнук биле партия кежигүнүнге кандидат, «Күш-ажылга шылгарал дээш» деп медальдың эдилекчизи Тамара Болдук олар кайызы-даа чылда алган хүлээлгелерин сентябрьда-ла ажыр күүсеткеш, ам келир чылдың үлүүнге кириштир ажылдап турарлар. Өске-даа саанчыларывыс чылда алган хүлээлгелерин күүседиринин кырында келген.

— Сүт саалдазының алдынган хүлээлгелериңден безин ажып турар ындыг бедик көргүзүглерни канчап чедип ап турар силер?—деп, ферма эргелекчизи Шыңгарап Тюлюшевичиден база айтырдым.

— Кол-ла чүве инектерниң ажаалда, чемгерилгезинде — деп, ол чугаалады. — Сүт саалдазын кудулатпас дээш чайын сериин чайлагга, эки оътка турган бис. Аңаа база-ла малдың чемгерилгезиниң дугайында улуг сагышты салып турдувус, ылаңгыя инектерниң одарын солуур хемчеглер алдынган. Фермада ам төрүүр өйү чоокшулап, сүдү соглу бергеннерин казып каантарга, саап турар инек — 129. Оларны 10 ажыг саанчылар саап турар.

Фермада чамдык саанчыларның амы-хууда чуртталгазы-биле таныжып, оларның бажыңнарынга киргиледим. Оларның чурттап орар бажыңнарынга кире бээрге, арыг-силиг, чырык-чаагай. Радиоприёмниктер, ханада аскан хевистер, стол кырының шактары, телевизорлар, номнар делгээн шкафтар, шифонер дээш чүнү чок дээр. Бо бүгү оларның амыдыралында чаңчыл болган чүүлдер. Хостуг шактарында номнар, солуннар, сеткүүлдер номчуглап олургулаар. Чаа чылдың солун, журналдарын ферманың саанчылары өг-бүле бүрүзүнде 3—4 экземпляр кылдыр чагыткан болду. Ооң иштинде «Шын» солун өг-бүле бүгүдезинде бүрүнү-биле чагыттынган.

Ферма кыштаглаашкынга багай эвес белеткенген. Мал чемнерин, чылыг сугну инектерге механизастаан арга-биле чедирип турар. Ынчангаш саанчыларның ажылы улуу-биле чиигээн. Мал чеми арай-ла эвээш болганын барымдаалааш, ферманың ажылчыннары малга бээр чем рационун кышка таарыштыр эде көрген. Тодаргайлаарга, малга чарба, сиген, саваң болгаш өске-даа чемнерни бээриниң нормазын таарыштырган. Ол инектериң баш санын-даа өстүрер, бир инекке онаалтыр алыр сүттүң деңнелин кудулатпазынга-даа улуг идигни бээри чугаажок.

В. ЧАДАМБА.

ЧУРУКТАРДА: ферманың мурнакчы саанчылары М. Уйнук, Т. Болдук олар.

Авторнуң фотолары.

ТЕС-ХЕМДЕН МЕДЭЭЛЕР

ПАРТИЯ РАЙКОМУНУҢ БЮРО ХУРАЛЫНГА

СЭКП Тес-Хем райкомунуң бюрозунга интернационалчы кижизидилге талазы-биле «Ак-Эрик» колхозта партия организациязының ажылының дугайын чугаалашкан. Парторганизация секретары эш У. Ч Эрендейниң бо айтырыг дугайында илеткелин дыңнааш, интернационалчы болгаш патриотчу кижизидилге талазы-биле чамдык ажылдарны партия организациязы чорудуп турарын бюро хуралынга демдеглээн.

Партияның болгаш комсомолдуң политиктиг өөредилгезиниң кичээлдеринге пропагандистер интернационалчы темаларга дыңнакчыларга тайылбырны кылып, лекторлар болгаш политинформаторлар чоңга СЭКП-ниң ленинчи национал политиказының, бистиң чуртувустуң улустарының найыралының, Совет Тываның экономиказының болгаш культуразының хөгжүлдезиниң дугайында чугаалап берип турарлар. Маңаа холбашкан тускай темаларлыг элээн каш кежээлерни эрттирген, моол болгаш тус чериниң школачыларының ужуражыышкыннарын эрттирери чаңчыл апарган. Школада интернационалчы булуңну тургускан, пионерлер бистиң чуртувуста болгаш МАР-да эш-өөрү-биле чагаалажып турарлар. Чыл санында эң эки өөредилгелиг өөреникчилер чурттуң пионер лагерьлеринге дыштанып, а мурнакчы колхозчулар «Найырал» поездизи-биле экскурсиялап чоруп турарлар.

Ооң-биле чергелештир интернационализмниң ёзузунга кижилерни кижизидериниң кол чугула угланыышкыннарын бо колхозта партия организациязы ам-даа тып шыдавайн, ол ажылды четпес удуртуп турарын партия райкомунуң бюрозунуң хуралынга демдеглээн. Чамдык пропагандистер, агитаторлар, политинформаторлар, лекторлар боттарының ажылынга бо чугула темаже хайылап кирбейн турар. Клубка чоруттунуп турар культура-массалыг ажылдарның дээштии кошкак. Совет кижилерниң, социалистиг чурттарның кады ажылдажылгазын көргүскен стендилер, плакаттар клубта чок. Политмассалыг, кижизидилге ажылының кошкаандан, арагалаашкын, хулиганнаар чоруктуң, хөй-ниитиниң өнчү-хөреңгизин оорлаар таварылгаларның фактылары бар. Бо кижи шыдажыр аргажок фактылар-биле хөй-ниити организациялары, көдээ Совет, партия организациязы кошкак демисежип турар.

Ажылчы чоннарның интернационалчы болгаш патриотчу кижизидилгезин күштелдиреринче партия организациязынга дузалаар хемчеглерни СЭКП райкомунуң бюрозунуң доктаалында айыткан.

БЮРО ШИИТПИРИНГЕ ДҮҮШТҮР

Эрткен айда СЭКП Тес-Хем райкомунуң бюрозунга социалистиг өнчүнүң камгалалының талазы-биле районда байдалды чугаалашкан турган. Ооң шиитпирин ёзугаар ажыл-агыйлар удуртукчуларының, кол-кол тускай эртемниглерниң, мал ажылының талазы-биле бухгатерлериниң, районда хоойлу-дүрүм ажылдакчыларының, судтуң улус төлээлекчилериниң бир хүннүг семинарын чоокта чаа Самагалдайга эрттирген.

«Ниитиниң өнчү камгалалының районда байдалы» деп дыңнадыгны СЭКП райкомунуң ийиги секретары эш С. С. Куулар кылган. Малдың отчёт-учёдунуң байдалы болгаш чамдык отчёттарны ажыл-агыйларда канчаар кылып турарының дугайында районуң статистика эргелелиниң ажылдакчызы эш Т. Платонова сайгарылганы кылган. Район бюджелиниң тургустунарының талазы-биле ажыктыг билиглерни семинарның киржикчилери райсаң килдизиниң эргелекчизи эш К. Д. Ондарның чугаазындан билип алганнар. Күрүне каайлызын төлээриниң чурумнарының дугайында улус судунуң шииткекчизи Д. О. Оюн-Бартан чүве чугаалаан.

Тыва АССР-ниң Юстиция министерствозунуң улуг консультантызы эш Н. С. Цыганкованың лекциязын семинарның киржикчилери аажок сонуургаан. Дуржулгалыг юрист негелде херектерин тургузарының чурумнарының болгаш материалдыг харысалга дугайын чугаалап, хөй санныг айтырыгларны аңаа харыылаан.

А. ДЕМБРЕЛЬ.

КҮЖЕҢИИШКИННИГ АЖЫЛДААР

СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели «Аныяктарның бүгү-нийти ортумак өөредилгезинче шилчилгени доозары болгаш нийти билигниң ортумак школаларын улам ыңай сайзырангайжыдарының дугайында» доктаалды 1972 чылда хүлээп алган.

Ол доктаал башкыларның, улус өөредилге ажылдакчыларының, партия, совет болгаш профэвилел, комсомол организацияларының ажыл-чорудулгазынга удуртулга боор, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң улус өөредилгезиниң талазы-биле төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырарының программазы болуп турар.

Сески классты доосаш, өөредилгени оон ыңай уламчылаары эргежок чугула дээрзин бөгүнгү аныяк кижи бүрүзү медереп билир апарган. Шак ла ындыг бодалдар ада-иелерниң сагыш-сеткилин база-ла дүүредип турар.

Бо айтырыгның мынчаар тургустунга берген ужуру, бүгү-нийтиниң ортумак өөредилгезиниң Хоойлузун күүседири дээш партия, совет, профэвилел, комсомол органнарының болгаш өске-даа хөй-нийтиниң тайылбыр ажылының түңнели болур.

Бүгү-нийтиниң ортумак өөредилгезиниң боттандырылгазы өөредилге-кижизидилгелиг ажылды улам ыңай сайзырангайжыдарындан, улус өөредилгезиниң органнарының организакчы ажылындан, хөй-нийтиниң бүгү талалыг деткимчезинден улуг идигни алыр. Өөредилгениң чаа утка-шынарынче шилчилге дооступ турар. Чаа программалар болгаш өөредилге номнары амыдыралда быжыг турушту ээлеп, башкы кадрлар оларның-биле эки ажылдап чаңчыга берген.

Бүгү-нийтиниң ортумак өөредилгезин амыдыралга боттандырар талазы-биле Мөңгүн-Тайга райкүүскомунуң улус өөредилге килдизи, партия, совет, профэвилел, комсомол организациялары чамдык ажылдарны кылып чоруткан.

Районнуң школаларында амгы үеде 1180 өөреникчи өөренип турар. Школаларның башкы кадрлар-биле хандырылгазы сөөлгү чылдарда экижип орар. Районнуң ийи школаларында 87 башкылар ажылдап турар. Оларның 33 хуузу дээди болгаш ортумак эртемниг. Өөреникчилерге быжыг билигни бээр дээш күжениишкинниг ажылдап, доктаамал эки көргүзүглерни чедип ап келген башкылар бар. Оларның иштинден Ө. Салчак, А. Кара-Сал, М. Ховалыг, В. Успун-оол, Ө. Демчик дээре көргүзүглерлиг болуп келген.

Өөредилгениң шынары чылдан чылче экижип орар. Өөреникчилерге быжыг билигни бээриниң бир кол үндезини школаларның материал-техниктиг баазазын быжыглаары болур. Школа бүрүзү техниктиг херекселдер-биле хандыртынып, кино, радио, магнитофоннарны өөредилгеге болгаш кижизидилге ажылдарынга делгеренгей ажыглап турар. Сөөлгү чылдарда Мөген-Бүренге болгаш Мугур-Аксынга чаа интернаттарны тудуп, ажыглалда киирген. Мугур-Аксы ортумак школазында чамдык эртемнерниң өөредилге кабинеттерин дерип тургускан. Ук школа өөредилгениң көргүзүг херекселдери-биле багай эвес хандыртынып, кино-чуруктарны башкылар боттарының кичээлдеринге доктаамал ажыглап турар. Школа долузу-било радиожуттунган.

Сески беш чылдың төнчүзүнде сес класс доосканнарның саны 72 хуу турган болза, тоску беш чылдың дөрткү чылында 78 хуу чедир өскен. Сес классты доосаш, 9 класске кирип турарларның саны 92 хуу четкен.

Эрткен 1973—1974 өөредилге чылында 8 классты 66, ортумак школаны 52 өөреникчи доосканнар. Ийи чылчыларның саны 0,5 хуу кызырылган.

Бүгү-нийти өөредилгезиниң хоойлузун боттандырып турарында ам-даа улуг четпестер бар. Бирги класска хүлээп ап турар уругларның 20 хуузу сес чыл дургузунда өөредилгезин ара каап турар, азы 1965 чылда бирги класска 83 өөреникчи кирген болза, 1973 чылда 8 классты 60 өөреникчи доскан. Бүгү-нийти өөредилгезиниң Хоойлузунуң кол негелдези—школа назылыг уругларны чогуур өй-шаанда школаже хаара тудары болур. Ындыг турбуже районда амдыгаа чедир 17 өөреникчи школада келбээн болуп турар.

Бүгү-нийтиниң ортумак өөредилгезин боттандырарының бир кол хевири — аныяктарның кежээки школалары болур. 1969 чылда Мугур-Аксы ортумак школазының баазазынга, 1972 чылда Мөген-Бүрен 8 чыл школазының баазазынга аныяктарның кежээки школазының консультпункттарын ажыткан. Ол үеден бээр он классты 110, а 8 классты 130 аныяктар доскан.

«Аныяк кижи бүрүзүнге—ортумак эртем» деп лозунгну боттандырар талазы-биле районнуң улус өөредилге килдизиниң, кодээ Советтерниң болгаш өске-даа хөй-нийти организацияларының талазындан кичээнгей кошкак. Амгы үеде районда 260 кижи ортумак эртемни чедип албаан, оларның иштинден 115 кижи 8 классты безин доспаан.

«Малчын» колхозта ортумак эртем чедип албаан 175 аныяк-өскен бар. Аныяктарга ортумак эртем бээр консультпункт бо чылын база-ла ажылдап эгелээн. Ынчалза-даа ында кичээлдер эреңгей байдалдарга эртип, харын-даа аныяктарның чыылдазы болбайн баар таварылгалар кайы хөй. Байдал ындыг турбуже консультпункттуң эргелекчизи Иргит Сүгү, «Малчын» колхозта партия, комсомол организациялары, Каргы кодээ Совет бо айтырыгны шиитпирлээринче тодаргай хемчеглерни албайн турар.

Бүгү-нийтиниң ортумак өөредилгезин боттандырарынга школаларны башкы кадрлар-биле хандырары эргежок чугула. Районда чыл бүрүде башкы кадрлар доктаавас, үргүлчү солчур чорук хөй. Ооң кол чылдагааны башкы кадрларның амыдырал хандырылгазынче кичээнгейни кошкак салып турарында. Тодаргай чижээ, амгы үеде районнуң ортумак школазының 5 башкызы чурттаар оран-бажың чок болганындан гостиницада чурттап турар. Бо чорук оларга долу күш-биле ажылдаарынга таарымчалыг эвес байдалды тургузуп турар.

Бүгү-нийти ортумак өөредилгезин боттандырарда школа-биле хөй-нийтиниң кады ажылдажылгазы эргежок чугула. Ынчангаш районнуң улус өөредилгезиниң ажылдакчылары, партия, совет органнар айыттынган четпестерни чайладып, бүгү-нийтиниң ортумак өөредилгезин амыдыралга боттандырары дээш күжениишкинниг ажылдаары кол сорулгаларның бирээзи болур.

К. ИРГИТ.

Фигуристер стартче үнүпкен

Найысылалга Москваның бирги чери дээш танцылап конькилээр талазы-биле баштайгы маргылдаалар болган. Маргылдаалар соонда солун көргүзүглерге чурттуң эң эки фигуристери киришкен. 1975 чылдың январь 28-тен февраль 2-ге чедир Копенгагенге (Дания) болур Европа чемпионадынга болгаш март 4-тен 8-ке чедир Колорадо-Спрингске (АКШ) болур делегей чемпионадынга совет спортсменнер киржир.

ЧУРУКТА: Европаның болгаш делегейниң беш дакпыр чемпионнары Людмила Пахомова биле Александр Горшков оларның көргүзүү.

А. ЯКОВЛЕВТИҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

ЧАҢГЫЛАНЫП ТУРЗУН

«Кызылдан артистер келген, оларның аразында чоокта чаа Москвага оюн көргүскеннер база бар» деп чугаа Тээли суурга дораан-на тарай берген. Көрүкчүлер кежээлээрин четтикпейн манап турганнар. Чогуур шак-даа келген. Культура бажыңынга көрүкчүлер мырыңай сыңышпас болган.

Чарлакчылар үнүп кээрге чон шимээн чок барган. Солун концерт-даа эгелээн. Тыва АССР-ниң улустуң артизи Николай Өлзей-оолду ырлаары-биле чалаптарга адыш часкаашкыннары хайныга берди. Ол украин улустуң «Днепр хайнып, мөөреп-чыдыр», ол ышкаш «Тыва кыска», «Бай-ла-Тайгам» деп тыва ырларны күүсетти.

РСФСР-ниң алдарлыг артизи Конгар Хүргүлектиң уран чараш ырларын, Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Люндуп Солун-оолдуң ырлаарын болгаш лириктиг номчулгаларын онза сонуургадывыс.

База катап аалдап келиңер, хүндүлүг артистеривис. Силерниң ырларыңар улам-на чаңгылазын.

Бай-Тайга район.

О. МОНГУШ.

Чурукчунуң делгелгези

Тываның Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинде Тываның ном үндүрер чериниң чурук-каасталга талазы-биле редактору, чурукчу, Журналистер эвилелиниң кежигүнү, Иван Яковлевич Кузнецовтуң чуруктарының делгелгези ажыттынган.

Бир чурукта чаа өглеп турар тыва өг чанында элээн акшый берген эр кижи хараача септеп орар. Даараазында чуруктуң утказы мындыг: амгы шагның идик-хевин кеткен аныяк кыс кырган-ачазын музейге эдертип келген, өг чанында ооң эрги дериг-херекселдерин көрген турар. Ашактың арнындан оон эрткен амыдыралының дугайында сактыышкыннар бүргей бергенин, а уруунуң арнындан амгы аас-кежиктиг амыдыралдың чайынналыын номчуп аар бис. Чурукчунуң ажылдарындан эрги, чаа Тыва дугайында чурумалдарны, амгы Тываның кижилериниң портреттерин хөйнү көрүп болур. Делгелгеде кирген ажылдарның аразында чурукчунуң хөй чылдарда ном каасталгазынга кылган ажылдары база киргилээн.

Иван Яковлевич хөй талалыг чурукчу. Делгелгеде кирген үстүг будук-биле, акварель-биле болгаш литогравюра, линогравюра деп уран чурулганың тускай аргалары-биле кылган ажылдары чурукчунуң аңгы-аңгы жанрларга чедиишкинниг ажылдап турарын херечилеп турар. Бо делгелгени И. Я. Кузнецовтуң 50 харлаанынга тураскааткан. Иван Яковлевич Ада-чурттуң Улуг дайынынче моон, Тывадан аъттанган. Свердловскиниң чурулга училищезинче база моон чоруткан. Фронтучу Кузнецов 1-ги Белорус фронтузунуң дайынчы кезектеринге дайылдажып, тиилелгеге чедир тулчуп, Одра хем кыдыында Штеттен хоорай дээш тулчуушкунга балыглаткан. «Дайынчы шылгарал», «Тиилелге дээш» база өске-даа дайынчы медальдарның эдилекчизи дайынны биче лейтенант эргелиг доскан. 1946 чылда шеригден халашкаш, «Сылдыс-чыгаш» солунга чурукчулап турган. 1953 чылда Свердловскиниң чурулга училищезин доскаш, Кызылдың школаларынга чурук башкылап, а 1957 чылдан бээр ном үндүрер чериниң ном каасталга-чурулгазының талазы-биле редакторунда ажылдап турар.

Иван Яковлевич бодунуң хостуг үезин ынак уран чүүлүнге бараалгадып, шөлээзиниң үезинде Тываның делгемнерин эргип, кезип, чоннуң тургузукчу ажыл-ижин көргүскен чаа чуруктарны чуруп турар. Тывага республика масштабтыг шупту делгелгелерге, Совет Эвилелиниң тургустунганындан 50 чыл оюнга тураскааткан «16 автономнуг республикалар» болгаш Урал, Сибирь, Ыраккы Чөөн чүк зоналарның делгелгелеринге киришкилээн. Тываның ном үндүрер чериниң 1957 чылдан бээр үндүрген бүгү номнарында оон күш-ажылчы, киржилгези чок чаңгыс-даа, ном чок дизе хөөредиг эвес. Ол боду дөртен хире номнуң чурулга-каасталгазын долузу-биле кылган. 1965 чылда Москваның полиграфия институдунуң ном каасталга салбырын бот-өөредилге-биле доскан.

Бистиң корр.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

НОЯБРЬ 28-ТЕ

КЫЗЫЛДАН

18.00—**«Орус сценаның чалгынныг кужу».** Телетургузуг.
18.50—Телемедээлер.
19.05—**«Хамааты камгалалының билиглерин — кижи бүрүзүнге.** Дамчыдылга.
19.15—Кыска фильм.
19.25—**«Улусчу контроль».** Дамчыдылга.
19.55—**«Цабуня».** Телефильм.
20.10—**«Тоску беш чылдың дөрткү чылы».** Дамчыдылгада Таңды райкүүскомунуң даргазы К. М. Ак-кыс киржип турар.
21.00—Телемедээлер.
21.10—Чарлалдар, реклама.
21.15 — **«Оолдар Варягта»** Телефильм.
21.25—**«Кижи болгаш хоойлу».** Дамчыдылга
21.55—23.10—**«Майор «Вихрь».** Уран-чечен телефильм.

АГААР

Кызылдың агаар станциязының медээзин ёзугаар алырга, бөгүн республикага бичии булуттаар, улуг чагбас. Хат кошкаандан өй-тавынга чедер. Агаарның температуразы даглыг районнарга 10—15, өске арткannарынга 14—19 градус соок болур.

Кызылга булуттаар, чагбас. Барыын угланыышкынныг хаттың күжү өй тавында. Агаарның температуразы 14—16 градус соок.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

УЗУН НАЗЫЛЫГЛАР

Азербайджанны узун назылыгларның чурту деп адап турар. Ында 100 муң чурттакчы бүрүзүнге чүс хардан өрү назылыг 50 хире кижи онаажыр. Узун назылыгларның эң хөйү республиканың Лерик районунда, Талыш дагларында чурттап турар. Бөмбүрзектиң эң улуг назылыг чурттакчызы чораан Ширали-Мислимов база ол чер чурттуг, ол эрткен чылын 167 харлыында мөчээн.

Орта Федор Достоевскийниң болгаш Лев Толстойнуң, Чарлз Диккенстиң болгаш Джузеппе Вердиниң үезинде чурттап чораан кижилер-биле ужуражып болур. Чижээ, Тикябанд суур чурттуг хойжу Меджид Агаев 1835 чылда төрүттүнген, ооң аалынга бис чораан бис. Ам 139 харлыг Агаев бистиң чуртувустуң эң улуг назылыг чурттакчызы ол боор чадавас. Ол узун, шилгедек, сергек, шимченгир болгаш караанын көскүзү аажок. Назыны улгатканындан ооң чүгле арны бырыжып, сегел салы шаарарып эвээжей берген. Кожазында суурда эмнелге чериниң бистиң-биле кады чораан кол эмчизи Чайруд Мирзаджан Сафаров кырганны шинчээн: судалы — минутада 62 катап согар, ханының базышкыны — 140—70 болган.

Меджид Агаев бүгү чуртталгазының дургузунда хөй кадарып келген. Чүгле эвир чылын пенсиялай берген. Ынчалза-даа ол анаа-ла хей орбас дээш колхозтуң хову-шөлдерин мал-магандан камгалап-карактап турар. Оон ажылы берге эвес, ынчалза-даа кылаштаарын негээр — Агаев хүнде 9—12 километрни эртип турар.

Агаевтиң амыдыралының «тускай» чуруму бар, ону ол бодунуң ада-өгбелеринден салгап алган. Ол арага мырыңай ишпес, колдуунда чаа эът, сүт болгаш үнүш аймаандан кылган чем чиир.

Агаевтиң өг-бүлези улуг—151 кижи: оолдары, уруглары, оларның ажы-төлү, ол ажы-төлдериниң уруг-дарлы база оларның оолдары, кыстары. Оон чүгле уругларының бирээзи Кызбаджи — 11 ажы-төлдүг. 70 чыл мурнуунда Агаевтиң кадайы өлген, ол база катап кадай алган. Ооң амгы кадайы Кинапоз — 83 харлыг.

Тикябанд суурдан үнгеш, дагда база бир суур—Джонже чорупкан бис, ында Гюльбаджи Гусейнова биле Санам Алиева деп узун назылыг ийи угбалышкы чурттап турар. 112 харлыг Гюльбаджи эң баштай чурукка тырттырар хөңнү чок болган, ынчалза-даа дыка үр ээрежип келгенивистиң сөөлүнде ол чөпшээрешкен. Ооң соонда ол бисти бодунуң дуңмазы Санамга чалап чедире берген. Суурнуң хөңү эвес кудумчулары-биле ол аажок дүрген кылаштап чораш, бисти хем эриинге чедирип келген, дуңмазының бажыңы ында болду. Ийи угбалышкы хол-биле аргып кылган улуг хевис кырынга олуруп алгаш, дыка-ла хөөрешкеннер, харын-даа бисти безин уттупкан ышкаш болган. Колдуунда Гюльбаджи аажок хөөреп олурган, ол дуңмазындан 10 хар улуг, дуңмазы ону чүгле деткип каап, хире-хире болгаш-ла арнын өңгүр аржылы-биле дуй тырттынып ап олурду. Хевис кырынга самоварны салгаш, Гюльбаджи четкир чемниг шайын биске куткан. Дөртен хире минута шайладывыс, ооң сөөлүнде угбалышкылар хары угда деңге тура халышкан, ол дээрге ужуражыышкын доостур чыгааның айтып турары ол болган.

Лерикче дедир ээп чоруп ора, Мирзаджан Сафаровка элээн каш айтырыг салган бис:

— Меджид Агаевтиң, Гюльбаджи Гусейнованың, Санам Алиеваның болгаш ол районнуң оон-даа өске узун назылыгларның хары ылап шын билип алдынган бе? Азербайджанга төрүттүнген кижилер хамаан чок, Россия империязынга төрүттүнгениниң дугайында херечилелдиг, паспорттуг кижилер хөй эвес турган болгай.

— Узун назылыг кижиниң харын тып тодарадып турда, частырыглар туруп болур болбайн аан. Оларның төрүттүнгенин ылап шын үезин бадыткаар документилер чок болур болгай. Колдуунда деннеп болгаш санап көөрүнүң аргазын ажыглап турар: узун назылыг кижиниң ажы-төлдериниң уругдарлы биле оларның ажы-төлдериниң база ол ажы-төлдер биле боттарының уругларының хар-назынын деннеп көөр.

Узун назылыг кижилер колдуунда өскен, төрээн черин кажан-даа каап чорбайн турар, ынчангаш чаңгыс чер-чурттуглары, кожалары оларның хар-назынының дугайында үнелиг элээн шын медээлерни берип болур. Чижээ, Гюльбаджи Гусейнованың харын тодарадып турда, ооң 70 харлыг кожазы боду бичиизинде ол 40—45 харлыг турганын сактып бадыткаан.

Узун назылыг кижиниң харын ылап шын кылдыр тывары берге. Частырыглар туруп болур, ынчалза-даа 5—10 чылдан ашпайн турар, специалист-геронтологка ол шиитпирлиг, ужур-дузалыг болбас, аңаа 110 болгаш 115 азы 120-даа харлыг кижини шинчилээри дөмей-ле сонуурганчыг болур.

— Азербайджанның узун назылыгларының эң хөйү чогум чүге силерниң районуңарда чурттап турарыл?

— Бистиң чуртувуста кижиниң ортумак назыны 72 хар чедип турары билдингир болгай. Ынчалза-даа узун назылыг кижи бүрүзү — ол дээрге эртемге ам-даа баажызы тывылбаан тывызык болуп турар. Узун назылыг болурун кандыг-бир чаңгыс чылдагаан-биле тайылбырлап болбас деп бодаар мен.

Даг агаарының эм шынарларының дугайында, чаа эът, сүт болгаш үнүш аймаандан кылган чемниң таарымчалыг салдарының дугайында чугааларны эпти-ле дыңнап чоруур бис. Ынчалза-даа ол бүгү чүгле Талыш дагларында бар эвес-ле болгай. Чижээ, Швейцарияда климат бистииңден дээре болгу дег, ынчалзажок ында узун назылыг кижилер хөй деп дыңнаваан мен.

Доочулап чугаалаарга, узун назылыг кижи — ол дээрге чылдагааннарның болгаш байдалдарның комплекизи-дир, ынчаарга ол болуушкунга ызыгуур салгаар чорук улуг роль ойнап турары чугаажок. Чижээ, узун назылыг кижилерниң ээгилери барык-ла кезээде «кошкавазын» оларны үр чылдар дургузунда шинчилеп көрүп келген хайгааралдарым көргүскен дээрзин онзалап демдеглексээр мен. Олар бир дески, оожум, томааннг болур. Чогум-на сагыш-сеткил талазы-биле хөлзээшкиннер, кедергей күжениишкиннер чок болуру оларның мага-бот болгаш мээ-медерел талазы-биле кадының кол чылдагааннары ол боор деп бодаар мен. Узун назылыглар медицина дузазын шоолуг херегледвейн турарлар. Олар колдуунда чүгле анаа шииңидип ап чоруурлар.

Валерий ГРИГОРЬЕВ,
ПМА-ның корреспондентизи.

ИЛИИРЛЕР ДЕЛГЕЛГЕЗИ

ВАРШАВА. Бажың эт-херекселдериниң Польшада чүгле чаңгыс музейи бар, ол Зембице (Вроцлав воеводствозу) деп черде турар, аңаа чурттуң эң ырак черлеринден туристер аажок сонуургап кээп турар. 8 муң ажыг экспонаттарның иштинден янзы-бүрү үе-шагның хеп базар илиирлериниң ховар коллекциязы аажок сурагжаан. Беш чүс илиирлерниң иштинден эң-не эргилери 1665 чылга хамааржыр.

Музейде ажыглалдан шагда-ла үнген ховар эт-херекселдер болгаш амгы үеде квартира бүрүзүнде бар эдилелдер чыдынган. Эң солун экспонаттарның бирээзи — XIX чүс чылда кылган хеп чуур машина, ону хол-биле долгап ажылдадыр.

(СЭТА).

ШЫДЫРААЧЫГА БУЛУҢ

Четпестерни чайладыр

Тыва АССР-ниң Шыдыраа федерациязы шыдыраа спортун сайзырадыр талазы-биле чамдык хемчеглерни сөөлгү үеде ап турар. Кызылда шыдыраа клувун ажыткан. Ооң чөвүлели (даргазы Н. Опуфриев) клубтуң болгаш команда талазы-биле хоорайның бирги чери дээш база разрядтар бедидериниң маргылдааларын эрттирген. Ол спортчуларның мергежилин бедидеринге, санын көвүдедиринге дузалаан.

Бо чылдың эгезинде бистиң республикага бир-ле дугаар команда талазы-биле пионерниң «Ак терге» клувунуң маргылдаазын организастаан, аңаа он районнуң аныяк шыдыраачылары киришкен. Бо болза аныяктарны өстүреринче сагыш салыышкынның херечизи болур.

Мергежилдиг шыдыраачыларның саны өзүп турар. Чүгле 1974 чылда Кызылда В. Байкара, В. Бузыкаев, В. Селиверстов, Г. Рухлядьев бирги разрядтың нормазын, «Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң чемпиону Л. Мохов ийи кандидат баллының нормазын күүсеткен.

Ындыг болза-даа Шыдыраа федерациязының ажылында четпестер болгаш шиитпирлеттинмээн айтырыглар бар.

Республика болгаш районнар маргылдааларынга киржип турар херээженнер эвээш. 1974 чылдың «Урожай» эки тура спорт ниитилелиниң чемпионадынга безин херээжен шыдыраачылар киришпээн. Спорт комитеттери база федерация бо талазы-биле ажылды кошкеткан.

Бистиң шыырак шыдыраачыларывыс лекция номчувушаан, хары угда хөй кижи-биле ойнаарын ээзэш эрттирип келген. «Билиг» ниитилелиниң организациялары шыдырааны пропагандалаар ажылды чорутпайн турар. Аңаа телевидение база хамааржыр.

Шыдыраа клувунуң ажылы негелдеге четпес. Чүгле маргылдаа оюннары болур боордан өске массалыг хемчеглерни организаставайн турар.

Федерация ажылында четпестерни чайладыр хемчеглерни моон соңгаар-даа алыр ужурлуг бис.

Н. ШИШИГИН,
Тыва АССР-ниң шыдыраа федерациязының даргазы.

• • •

Судьялар чыыжы

Россия Федерациязының шыдыраа талазы-биле судьялары революцияның кавайы—Ленинград хоорайга чыглып келгеннер. Неделя дургузунда үргүлчүлээн семинар хоорайның Чигорин аттыг шыдыраа клувунга болуп эрткен.

РСФСР-ниң Шыдыраа федерациязының харысалгалыг секретары, спорт мастери В. Н. Тихомирова бодунуң илеткелинге Россия Федерациязының девискээринде бактаап турар 71 организацияның ажылын анализтеп чугаалавышаан, улустар аразының спартакиадазының чылы—1975 чылда кылып чорудар хемчеглерниң планы-биле таныштырган.

Спорттуң делегей мастери, Федерацияның мергежил талазы-биле комиссиязының кол секретары О. М. Игнатьева мергежил бедидериниң бүрүткелиниң талазы-биле айтырыгга долу харыны берген. Ол бодунуң дыңнадыынга түс-түс черлерде чамдык федерацияларның маргылдаа соонда судьялаашкынның түңнелдерин чогуур үезинде чорутпайн турарындан мергежилдиг бирги разрядчы шыдыраачыларның кандидат баллдары бадылаттынмайн келгенин четпес деп демдеглээн.

Дуржулгалыг делегей арбитри, спорт мастери Л. Я. Абрамов элээн каш солун лекцияларны номчаан. Делегей чемпиону-биле ойнаар эрге дээш А. Карпов биле В. Корчнойнуң аразында түңнел маргылдааның парлалга төвүнүң удуртукчузу кижи болгаш ол маргылдааны чырыдып турар 200 ажыг совет-даа, даштыкы-даа журналистерниң ажылы-биле Лев Яковлевич таныштырган.

Ол-ла маргылдааның кол секретары, Бүгү-эвилел категориязының судьязы мастер эш Дворкович «Судьялаашкынның документациязы болгаш судья ажылының учёду» деп темага, Ленинград хоорайның Шыдыраа федерациязының судья коллегиязының даргазы, делегей арбитри, доктор Л. О. Шапиро эмчи хыналдазының дугайында болгаш оон-даа өске лекцияларны номчаан.

Семинарның түңнелинде янзы-бүрү категорияның судьялары боттарының арга-дуржулгазын солушкан.

Д. САЛЧАК,
семинарның киржикчизи.

• • •

Кым мурнаарыл?

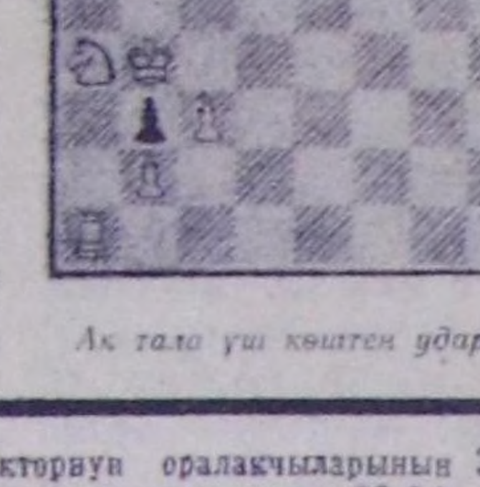

Ак тала үш көштен удар.

КИНОТЕАТРЛАРДА

НОЯБРЬ 28-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Апачилер»** 9.40, 11.30, 13.20, 15.10, 17.00, 18.50, 20.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Салтан хаан дугайында тоол»** 9.10, 16.55, 15.00, **«Тренер»** 11.00, 15.00, (киноклуб), **«Ынакшылым сен, Москва»** 12.40, 18.40, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Оклахома боду хевээр»** 14.00, 16.10, 18.20, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Эр кижи болзунза»** 15.00, **«Телефоннуң чүгле чаңгыс кыйгызы»** 16.40, 18.20, 20.00 шактарда.

Силерге 441800 ойнап алышкыннар

1974 чылдың декабрь 30-де Москва хоорайга күрүнениң 3 хуулуг ойнаашкынныг иштики чээшкининиң талазы-биле ойнаашкынның 68-ки тиражы болур.

Ол тиражка 441800 ойнап алышкыннар таваржыр, оларның иштинде 5000, 2500, 1000, 500, 100 болгаш 40 рубльдиң ойнап алышкыннары таваржыр.

Бир эвес ол чээшкиниң тиражының облигациязын ноябрь 15-ке чедир садып албаан болзуңарза, ону декабрь 1-ге чедир эң-не кудуку өртээ-биле — 10 рубльдиң 10 рубль 5 көпеекке, 20 рубльдиң облигациязын 20 рубль 10 көпеекке садып ап болур силер. Ынчаарга декабрь 16-дан 30-ге чедир үеде 10 рубльдиң облигациязын 10 рубль 25 көпеекке, 20 рубльдиң 20 рубль 50 көпеекке садар. Облигацияларны садып алган кижилер чыл бүрүде ойнаашкынның сес тиражынга киржир. Ол дараазында хуусааларда болур: февраль 15-те, март 30-де, май 15-те июнь 30-де, август 15-те, сентябрь 30-де, ноябрь 15-те болгаш декабрь 30-де.

Облигацияларны садып ап, ойнаашкыннар тиражтарынга киржиңер!

Нефтепродуктуларның бүгү хереглекчилеринге дыңнадыры болза, 1975 чылдың январының 1-ден эгелеп бүгү хереглекчилер чаа алган үстүң ажыглаттынганының соонда ооң 10 хуузун нефтебаазаларга дужаар ужурлуг. Бир эвес ол хире ажыглаттынган үстү дужаавас болза, хереглекчилерге чаа үстү бербес.

а) дизельдиң, автомобиль болгаш тракторларның ажылдап кааپкан болгаш өске үстер-биле холумалдарын.

б) турбина, компрессор, трансформаторлар болгаш бүдүрүлгениң өске-даа үстерин.

Үстүнде айыттынган үстерде болгаш холумалдарда бензин, керосин, нигрол, солидол болгаш чодуг постериниң тоглак чызы, резина чок турар ужурлуг.

Ажыглаттынган үстерни бир тоннада 24—38 рубль чедир (шынарын барымдаалап) өртек-биле нефтебаазалар хүлээп ап турар.

Кызылдың нефтебаазазы

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ. Индекс 667000

Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3 ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, кодээ ажыглый килдизиниң 21-47, үлетпур килдизиниң 22-64, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургузуг килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тиражы 16056. ЧАГЫГ № 2750. ТС—01357.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу бажың № 1).